

PREGLEDNI ORIS DELAVSKEGA GIBANJA V ŠALEŠKI DOLINI

Pojav delavskega gibanja v Šaleški dolini je seveda povezan z industrializacijo doline, ki se začenja že v začetku 19. stoletja, vendar se prva večja industrijska podjetja pojavijo šele v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja. V prvi vrsti to velja za velenjski premogovnik in šoštanjsko tovarno usnja.

Izgradnja velenjskega premogovnika se je pričela po letu 1885, ko je premogovnik prišel v last Daniela von Lappa. Lapp je pričel z izgradnjo objektov potrebnih za izkoriščanje premoga, hkrati pa je začel zaposlovati tudi nove delavce. Število delavcev se je od leta 1890, ko je bilo v velenjskem premogovniku zaposleno 153 delavcev, povečalo na 426 v letu 1914. Odkop premoga je že leta 1894 presegel 100.000 ton letno. Premogovnik v Velenju je poslej ves čas do leta 1914 spadal med večje slovenske premogovnike, čeprav je delal na robu rentabilnosti, saj je vsaka kriza v premogovništvu najprej prizadela ravno velenjski lignit. Razmere se niso spremenile niti po letu 1914, ko so dediči Daniela von Lappa premogovnik prodali državnemu erarju. (1)

Približno v istem času se je razvilo tudi šoštanjsko usnjarstvo. V Šoštanju sta v 19. stoletju delovali dve usnjarni, ki sta bili v rokah nemške in slovenske veje Vošnjakov.

*op.: * Razprava o delavskem gibanju v Šaleški dolini je prvi rezultat raziskovanja omenjene problematike, ki ga je začel avtor v letu 1987. Končni cilj načrta je dvojni: monografska predstavitev teme v knjižni obliki in nova postavitev razstave o delavskem gibanju v Šaleški dolini.*

Leta 1908 je slovenska veja Vošnjakov finančno propadla in obe tovarni so v svojih rokah združili nemški Vošnjaki, ki so bili hkrati tudi lastniki banke »Agraria«. Pred prvo svetovno vojno je bila šoštanjska usnjarna največja tovarna likanca, ki je imel svetovno priznan zaščitni znak. Likaneec so celo izvažali v različne države sveta, kar je bil vsekakor dokaz visoke kvalitete tega izdelka. Nemška veja rodbine Vošnjak je že v letu 1897 imela zaposlenih preko 100 delavcev, leta 1905 132 delavcev, po stečaju slovenskega konkurenta Ivana Vošnjaka leta 1908 pa kar 210 delavcev. V tovarni usnja je bilo leta 1914 zaposlenih že preko 230 delavcev. (2)

Leta 1891 je bil zgrajen prvi odsek železniške proge od Celja do Velenja, ki so ga v letu 1899 podaljšali do Dravograda. Glavni iniciator izgradnje železnice je bil poleg Mihaela Vošnjaka ravno lastnik velenjskega premogovnika Daniel von Lapp, saj je bila izgradnja železnice življenjskega pomena za normalen razvoj premogovnika. Na železniških postajah v Šoštanju, Pesju in Velenju je dobilo zaposlitev tudi večje število železničarjev. (3)

V dolini je bilo konec prejšnjega stoletja tudi več lesnih obratov, ki so jih imeli v rokah večji lastniki žag in lesni trgovci. V Velenju in Šoštanju je delala vrsta obrtnikov, trgovcev in gostilničarjev, ki so skupaj zaposlovali gotovo več kot 200 pomočnikov in vajencev. Leta 1903 je bilo v Šoštanju 30 različnih obrtnikov, v celi dolini pa je bilo tega leta kar 51 gostiln. Leta 1905 je bilo v Šaleški dolini okoli 120 različnih obrtnikov, od tega samo v Šoštanju kar 39. Za Šoštanj imamo prve podatke že iz leta 1874, ko je bilo v obrti zaposleno 283 mojstrov, pomočnikov in vajencev (v tej številki so zajeti tudi šoštanjski usnjariji). Čeprav so delavci zaposleni pri obrtnikih predstavljali precejšen delež vseh delavcev v dolini, kakšne posebne razredne zavesti pri njih ni mogoče zaslediti. Verjetno jih je možnost takojšnjega odpusta, precej omejevala pri odločitvi za sodelovanje v delavskih organizacijah. (4)

Delavske organizacije v Šaleški dolini do leta 1918

Jedro proletariata so do leta 1918 predstavljali vsekakor velenjski premogarji, ki so se prvi v dolini pričeli boriti za svoje pravice. Prve podatke o organiziranju velenjskih premogarjev imamo iz leta 1890, ko so v Velenju ustanovili podružnico graškega Splošnega delavskega izobraževalnega, pravovarstvenega in podpornega društva za Štajersko (SDIPOD). To društvo je poleg izobraževalnega dela opravljal tudi strokovne – sindikalne naloge z dajanjem pravnega varstva članom v sporih z delodajalci in s podeljevanjem podpor. Podrobnejših podatkov o delovanju tega društva v Velenju pa žal ni. (5)

Na prvi konferenci rudarjev avstrijskih alpskih dežel, ki je bila od 27. do 29. junija 1896 v Leobnu je bil navzoč tudi delegat iz Velenja. V Lappovih premogovnikih Velenje in Zabukovica so že pred tem ustanovili tudi strokovno društvo rudarjev, v katerem je bilo organizirano okoli 80 rudarjev. Slovenski rudarji in s tem tudi velenjski so bili od leta 1903 tudi člani Unije avstrijskih rudarjev. V Velenju so ustanovili premogarji tudi Bratovsko skladnico, v katero pa so bili v glavnem vključeni le pazniki oziroma nadzorniško osebje, v kasnejših letih tudi premogarji. V Velenju je nastala najobsežnejša krajevna bratovska skladnica na Spodnjem Štajerskem, ki se je imenovala tudi »Združene spodnještajerske bratovske skladnice«, saj je obsegala kar 23 enot. (6)

Socialdemokratske ideje so tudi med velenjskimi premogarji naletele na ugoden odmev, vendar se velenjska krajevna organizacija pogosteje omenja šele po letu 1896, ko je bila ustanovljena jugoslovanska socialdemokratska stranka – JSDS. Po tem letu se v dokumentih večkrat pojavljata tako velenjska, kot tudi šoštanjska krajevna organizacija JSDS. Obe sta spadale v okvir celjskega okrožja,

ki je bilo zelo pomembno tako za JSDS, kot tudi za graško organizacijo avstrijske socialdemokratske stranke. Vprašanje pripadnosti celjskega okrožja, se je v naslednjih letih stalno pojavljalo na dnevnih redih konferenc obeh socialdemokratskih strank. Delegati celjskega okrožja so se po pravilu udeleževali konferenc obeh in med temi delegati se skoraj vedno pojavlja tudi delegat iz Velenja. Na prvi okrajni konferenci v Celju 20. septembra 1896, je bil delegat iz Velenja N. Marn, ki je bil izvoljen za zapisnikarja te konference. Drugega zbora JSDS decembra 1897 v Ljubljani, se je udeležil tudi delegat iz Velenja. Na okrožni konferenci celjskega okrožja, ki je bila 20. novembra 1898 v Celju, je kot eden izmed govornikov v slovenščini nastopil tudi velenjski delegat Marn. V debati je Marn tudi izrazil željo, da bi v Šoštanju priredili kakšno zborovanje, ker je tam v zadnjem času precej delavcev.

Nerešeno nacionalno vprašanje je bil glavni problem v odnosih med JSDS in nemškimi štajerskimi socialnimi demokrati. Štajerski deželni organizaciji je šlo predvsem za izboljšanje socialnega položaja in uveljavitev na parlamentarni podlagi, ni pa razmišljala o dilemi narodno ogroženega slovenskega delavstva. Predvsem se je bala, da delavstvo ne bi prešlo v roke slovenskih meščanskih strank, ki so razvijale izrazito slovensko nacionalno propagando. To nevarnost je videla predvsem v sorazmerno šibki organizaciji JSDS, ki je bila šibka tako številčno kot kadrovske. Vse to je opredeljevanje razredno zavednega delavstva še oteževalo. JSDS pa je kljub temu na področju celjskega okrožja razvila kar živahno dejavnost in njen vpliv na delavstvo ni bil ravno majhen. Nacionalno vprašanje in odnosi med nemškimi in slovenskimi socialnimi demokrati v Šaleški dolini ostaja ena izmed nalog za v bodoče. (7)

Velenjski socialdemokrat Marn je bil v tem obdobju vsekakor eden najvidnejših socialdemokratov na slovenskem Štajerskem. Tudi v kasnejših letih se večkrat pojavlja kot

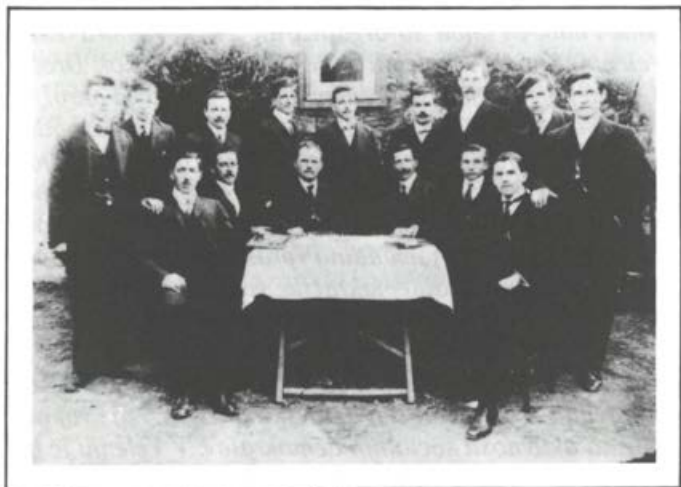
delegat celjskega okrožja socialdemokratske stranke. Po letu 1909 pa se vedno bolj uveljavlja tudi Ferdo Valenčak iz Pesja. Na ustanovni konferenci deželne organizacije JSDS za Štajersko 28. marca 1909 v Celju, je bil Ferdo Valenčak izvoljen v predsedstvo konference. Po koncu konference sta bila velenjska delegata N. Marn in Ferdinand Valenčak izvoljena v kontrolni organ odbora deželne organizacije. Ferdinand Valenčak je bil v obdobju do leta 1920 najvidnejši socialdemokrat v Šaleški dolini. Njegovo delovanje je bilo proti koncu tega obdobja vedno bolj izrazito desno usmerjeno, še zlasti se je to izkazalo na kongresu Saveza Rudarskih radnika Jugoslavije v Slavonskem Brodu leta 1920. (8)

Delavska zborovanja v Šaleški dolini

Prvo delavsko zborovanje v Šaleški dolini o katerem so znani podatki, je bilo 26. junija 1892 v Šoštanju v hotelu Pri Kroni. Podoben shod so organizirali 24. novembra 1894 v Velenju. Shoda v Velenju se je udeležil tudi Rok Drofenik, eden najvidnejših socialdemokratov celjskega okrožja. O shodu delavcev v Velenju poroča tudi Slovenski gospodar 14.5.1896, ko pravi: »Socialni demokrati so imeli v nedeljo v Velenju javni ljudski shod. Največ je bilo Lappovih premogokopov. Slovenski domoljubi, na delo!«. Tudi iz tega članka se vidi, da je bilo nacionalno vprašanje res kamen spotike v delovanju socialdemokratske stranke. Vpliv stranke med delavci, je ravno zaradi tega bil manjši, kot bi lahko bil. Klerikalci pa so ta trenja spretno izkoriščali v svojo korist. Kmalu po tem shodu, so v Velenju pričeli klerikalci ustanavljati svoje katoliško delavsko društvo, kot svoj odgovor na aktivnosti socialnih demokratov. V Velenju je bil naslednji znani shod JSDS leta 1897, ko so se delavci zbrali pri Raku. Shod je vodil Filip Ropas iz Štor. Johann Schauzer je na okrožni konferenci 20. novembra 1898 v

Celju, v poročilu o organiziranosti stranke, omenil tudi dva strankina shoda v Šoštanju leta 1898, od katerih je bil eden prepovedan.

Naslednji veliki shod delavcev v Šoštanju je bil 2. februarja 1899, ko mu je predsedoval Johann Šavcer (Schauzer), zapisnikar pa je bil kmet Karel Breznik. Glavni govornik je bil velenjski socialdemokrat Marn, o položaju učiteljev je govoril tudi Karel Breznik. Na shodu so udrihali zlasti čez klerikalce, »češ, da ljudstvo v temoti zadržujejo«. Rečeno je bilo tudi, da bo v bližnji prihodnosti v Šoštanju in okolici še več podobnih shodov. Res je bil naslednji shod v Šoštanju že 26.3.1899, na katerem je ob svoji študijski turneji govoril tudi Etbin Kristan. Na shodu je v slovenskem in nemškem jeziku govoril o političnem in socialnem položaju delavstva. 12. maja 1906 je bil v Pesju v gostilni Deberšek shod rudarjev na katerem je govoril socialdemokrat Melhior Čobal iz Zagorja.

Eno najstarejših socialističnih društev v Šoštanju

Do leta 1908 poročil o podobnih shodih v Šaleški dolini. 9. avgusta 1908 se zopet omenja shod v Velenju, na katerem je predaval Anton Kristan o socialni zaščiti, delavski zakonodaji in konzumnih društvih. Shod v Šoštanju leta 1912, na katerem je govoril Drobnič iz Ptuja, so organizirali zaradi slabe organiziranosti delavcev v Šoštanju. Kot je poudaril Drobnič je v Šoštanju več kot 250 delavcev, ki imajo izredno nizke mezde. To velja še zlasti za Vošnjakovo usnjarno, v kateri so te mezde najmanjše. Zlasti škodljivo je za delavce, da se njihova delavska moč cepi v različnih organizacijah. Po koncu Drobničevega govora je precej delavcev pristopilo k delavski organizaciji, vendar so bili to verjetno le začasni člani, saj so se že čez slab mesec čuli glasovi o neorganiziranosti delavcev. (9)

Praznovanja 1. maja v Šaleški dolini

Po letu 1889, ko je kongres 2. internacionale v Parizu sklenil, da se 1. maj praznuje kot delavski praznik, je tudi avstrijska socialdemokratska stranka pričela organizirati proslavljanje 1. maja. V poročilu o delovanju socialdemokratske stranke na drugi štajerski deželni konferenci leta 1894 je Hans Resel poročal tudi o praznovanju 1. maja med delavci v Velenju. To je hkrati tudi prvo poročilo o praznovanju 1. maja med delavci v Šaleški dolini. Leta 1897 je od 163 zaposlenih v velenjskem premogovniku dobilo 142 rudarjev prosto ves dan, štirje pa pol dneva. Vendar je bil 1. maj prost le zaradi tega, ker so zaradi slabe prodaje premoga delali samo tri dni v tednu in je prvi maj padel ravno na prost dan. Praznovanja prvega maja leta 1898 v Velenju ni bilo, zato pa je vodilni velenjski socialdemokrat Marn govoril na shodu delavcev v Celju. V slovenščini je govoril o zahtevah delavcev, to je o osemurnem delavniku in ukinitvi otroškega in ženskega dela ter o uvedbi starostnega in invalidskega zavarovanja.

Naslednje poročilo o praznovanju 1. maja v Velenju imamo iz leta 1901, ko je dobilo prosto 190 od 202 premogarjev Lappovega premogovnika. Premogarji so imeli prosto samo zaradi tega, ker je bil v Velenju letni sejem. Zaradi letnega sejma so imeli premogarji v Velenju prosto tudi leta 1902 in leta 1903. Leta 1906 je praznovalo 1. maj 210 od 222 zaposlenih premogarjev velenjskega premogovnika. Premogarjem je lastnik premogovnika Daniel von Lapp dal ves dan prosto, vendar spet le zaradi sejma, ki je bil ta dan v Velenju. Premogarjem je tako omogočil opraviti različne nakupe. V Velenju izgedov ni bilo, kar je bilo po besedah okrajnega glavarja pričakovati, saj so bili skoraj vsi premogarji poročeni in družinski očetje, torej v skrbeh za službo. Iz tega leta imamo tudi prvo poročilo o praznovanju 1. maja v Šoštanju in sicer so praznovali delavci Lampretove mizarske delavnice iz Šoštanja. Lampret je dal pol dneva prosto dvanajstim stavbnim mizarjem svoje delavnice. Tudi v kasnejših letih so premogarji velenjskega premogovnika imeli prvega maja dela prosti dan. Tako imamo podatke iz let 1912, 1913 in leta 1914, ko so delavci organizirali tudi prvomajske shode. Poročil o praznovanju 1. maja v Šoštanju, razen praznovanja Lampretovih delavcev leta 1906, ni. Po letu 1908 se v podatkih okrajnega glavarstva Slovenj Gradec med večjimi podjetji, kjer delavci niso smeli praznovati 1. maja, omenja tudi Vošnjakova tovarna usnja v Šoštanju. (10)

Stavke v Šaleški dolini do leta 1914

Z ustanovitvijo delavske stanke v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, se je delavsko gibanje začelo močneje razvijati. Zlasti pospešeno delovanje zasledimo v krajih, kjer je bila industrija močneje razvita. Ena izmed oblik delavskega boja je bilo tudi stavkovno gibanje, ki je bilo v začetku spontano, polagoma pa je prišlo do organiziranega

in zavestnega nastopa delavcev, s podporo stranke in nastopajočih sindikatov. Tudi med premogarji velenjskega premogovnika je bilo konec prejšnjega stoletja nekaj stavk, s katerimi so si uspeli vsaj deloma popraviti svoje delovne in življenjske razmere. Med ostalimi delavci v Šaleški dolini v tem času ni bilo stavkovnega gibanja. Vzroke za to lahko iščemo predvsem v hudem pritisku lastnikov podjetij in strahu za lastno eksistenco in eksistenco družinskih članov. To še zlasti velja za delavce Vošnjakovih tovarnih usnja, kjer vse do leta 1919 ni bilo nobene stavke in kjer je bilo tudi članstvo v delavskih organizacijah izredno skromno.

V prvem velikem stavkovnem valu na Slovenskem, leta 1889 so po nekaterih podatkih stavkali tudi delavci Lappovega premogovnika. (11)

1. januarja 1892 je izbruhnila v slovenskih premogovnikih velika stavka. Premogarji so zahtevali povišanje mezd in skrajšanje delovnika. Stavka se je začela v premogovnikih v Zasavju, najkasneje 15. januarja so pričeli stavkati tudi premogarji v Velenju. V premogovniku je delala le gasilska služba in sicer je bilo na delovnih mestih 21 delavcev. Po 20. januarju je stavka začela pojemati, ker premogarji finančno niso vzdržali. 25. januarja so pričeli z delom tudi premogarji v Zagorju, ki so stavkali najdlje in ena največjih stavk se je končala, ne da bi premogarji uspeli. Kljub neuspehu je bila misel na stavko tudi v naslednjih letih zelo živa, zlasti med posameznimi premogarji. Tako imamo iz leta 1893 in 1894 podatke o odpustu delavcev zaradi hujškanja delavcev za stavko oziroma širjenja socialističnih idej.

Ravno zaradi odpusta enega izmed delavcev in zahteve po zvišanju mezd je leta 1895 v Velenju izbruhnila stavka, ki je trajala od 29. 4. 1895 do 10. 5. 1895 in je zajela okoli 300 premogarjev. Uprava je obe zahtevi premogarjev zavrnila. Na jutranjo delovno izmeno je od 200 prišlo le 19 de-

lavcev, na popoldansko pa od 140 le 21 delavcev. Med stavko sta se v Velenju mudila tudi dva predstavnika graške deželne socialdemokratske organizacije Johann Resel in Edmund Ehrlich ter Slovenca Anton Grablovic in Melhior Čobal, kot zastopnika rudarjev v Koflachu. Po desetih dneh je bila stavka končana. Po nekaterih podatkih naj bi po stavki 30 delavcev odpustili in dva od njih tudi aretirali. Hkrati sta bila opozorjena tudi dva gostilničarja v Pesju, da naj preprečita tajna sestajanja delavcev v njihovih gostilnah. Pesje, kjer je Lapp zgradil kolonije za svoje delavce, je postalo središče delavskega gibanja v Šaleški dolini in to vodilno vlogo obdržalo vse do tridesetih let tega stoletja, ko to vlogo prevzame Šoštanj. (12)

V letih pred 1. svetovno vojno sta bili v Velenju le še dve krajši stavki. Jeseni leta 1907, ko se je zaradi druginje ekonomski položaj premogarjev še bolj poslabšal, so se le-ti ponovno uprli. V svojih zahtevah so zahtevali 15 % povečanje mezd zunanjih in jamskih delavcev, uvedbo osemurnega delovnika tudi za strojnike, zahtevali so odobritev določene količine deputatnega premoga ter stanovanja brez plačevanja stanarine oziroma stanarine v višini največ treh kron mesečno. Lastnik premogovnika Daniel von Lapp je vse zahteve delavcev odbil, vendar so se kljub temu delavci mirno vrnili na delo. Leta 1909 so zaradi nenehne rasti druginje in slabih mezd, delavci velenjskega premogovnika ponovno stavkali. V enodnevni stavki so ob posredovanju Rudarskega urada dosegli povišanje posameznih tarifnih postavk. (13)

Stavka leta 1909 je bila hkrati tudi zadnja stavka med delavci v Šaleški dolini v obdobju do leta 1914. V času 1. svetovne vojne je bil velenjski premogovnik militariziran, vojnodajatveni zakon, ki ga je avstroogrška vlada uveljavila leta 1914, pa je prepovedoval vsakršno delavsko gibanje, ki bi oviralo potek proizvodnje. Delavci so bili popolnoma podrejeni vojaški oblasti. To je povzročilo velik upad članstva v rudarskem sindikatu, ki je imel v celotni

Sloveniji le še 400 članov. Delavsko gibanje se je takoj po končani vojni nadaljevalo in se je še zlasti razmahnilo, ko so svoj vpliv med delavci razširili tudi komunisti.

Industrija in obrt v Šaleški dolini med obema vojnama

Šaleška dolina je v obdobju med letoma 1918 in 1941 doživela močan demografski in gospodarski razmah, ki je bil očiten zlasti v dvajsetih letih ter spet neposredno pred začetkom 2. svetovne vojne. Nekateri statistični podatki celo kažejo, da je v tem obdobju od kmetijstva živelo le še 50 % prebivalstva. Neagrarno gospodarstvo sta predstavljala predvsem rudnik lignita Velenje s termoelektrarno in šoštanjska tovarna usnja.

V premogovništvu Slovenije med obema vojnama so dominirali premogovniki Trboveljske premogokopne družbe (TPD), tretji po pomenu in moči pa je bil Državni rudnik Velenje, ki je bil že od leta 1914 v lasti državnega erarja. Leta 1919 je zaposloval okoli 700 delavcev ter 9 nameščencev. Spadal je v sklop državnih rudarskih podjetij, ki so imela svojo generalno direkcijo v Sarajevu. Leta 1919 so velenjski premogarji nakopali 141.000 ton premoga, 1922 leta pa že 200.000 ton. Po tem letu je proizvodnja pričela upadati in se je šele po letu 1937 zopet dvignila na 100.000 ton. Vzroki za upad proizvodnje velenjskega premogovnika, ki so ga med leti 1928 – 1934 modernizirali, je v zvezi s splošno gospodarsko krizo v stari Jugoslaviji. Velenjski premogonik je še zlasti prizadela odpoved naročila državnih železnic. Leta 1929 so pri premogovniku zgradili tudi termoelektrarno, ki je postala najpomembnejši potrošnik velenjskega lignita. Kljub temu se položaj velenjskega premogovnika ni bistveno izboljšal. V času krize so morali zmanjševati število premogarjev, ker je premogovnik obratoval le po nekaj dni v tednu. Leta 1931 je bilo v premogovniku zaposlenih 559 delavcev, leta 1935 pa le še 309.

Po letu 1939 se je število delavcev zopet povečalo, tako, da je bilo leta 1940 zaposleno v premogovniku že 576 delavcev. Kot že rečeno je bila po letu 1929 glavni odjemalec velenjskega premoga termoelektrarna, ki je bila prav tako last državnega erarja in upravno povezana z velenjskim premogovnikom. Velenjska elektrarna je imela pomembno vlogo pri elektrifikaciji Dravske banovine. V termoelektrarni je bilo leta 1938 zaposleno 33 delavcev, ki so imeli nekaj višji zaslužek kot delavci v premogovniku. Kvalificiran premogar je zaslužil na dnino približno 38 dinarjev, kvalificiran delavec v termoelektrarni pa okoli 42 dinarjev na dnino. (14)

V Šoštanju je bilo največje industrijsko podjetje tovarna usnja, ki je bila v lasti Franza Woschnagga in njegovih sinov. Usnjarna je bila med večjimi v Jugoslaviji in je slovela po kvalitetnih izdelkih tako doma kot v tujini. Največjo proizvodnjo je dosegla leta 1929, ko je zaposlovala okoli 400 delavcev. V tridesetih letih, v času gospodarske krize, je bilo v tovarni zaposlenih 274 delavcev, 34 delavk in 19 uradnikov. Leta 1939 je bilo v tovarni zopet zaposleno 351 delavcev in nameščencev. med zaposlenimi je bilo tudi 56 žensk. Glavni odjemalec šoštanjskega usnja je bila država oziroma vojska. V letih pred 2. svetovno vojno so izvažali razmeroma malo usnja, čeprav so imeli svoja zastopstva v skoraj večini evropskih držav. Plače delavcev v Woschnagovi tovarni usnja so bile izredno nizke. Večina delavcev je leta 1939 zaslužila od 24 do 36 dinarjev na dnino. Lastniki tovarne so se šteli za Nemce in vsa vodilna mesta v tovarni so imeli v rokah Nemci, ki pa so z izjemo enega, vsi bili jugoslovanski državljani.

Med ostala podjetja v dolini moramo šteti še žagarska in druga lesno-predelovalna podjetja. Najpomembnejša so imeli v svojih rokah člani Švabsko – nemške kulturne zveze. Vleposestnik in lesni trgovec Hermann Goll je v svojem obratu v Velenju pripravljaj razne vrste lesa in izdeloval zaboje. Goll, ki je zaposloval okoli 50 delavcev, je sicer

navajal, da je jugoslovanski državlján, a se je štel za Nemca. V Pesju je lesno – predelovalni obrat razvil Ivan Detiček, Slovenec, ki pa je bil aktiven kulturbundovec. Leta 1940 je bilo pri njem zaposleno okoli 20 ljudi. Parne žage sta v Šoštanju imela Matko Zalar ter tvrdka Hauke in Stroinigg. Lastnika parne žage in tovarne sodov Hubert Hauke in Anton Stroinigg sta bila Nemca, Stroinigg je imel tudi nemško državljanstvo. Izdelovali so lesno embalažo, sodčke za cement in prstene barve. Največ lesa je podjetje izvozilo v Italijo. Leta 1939 je bilo pri tem podjetju zaposleno 12 ljudi. Hauke je bil tudi solastnik obrtnega podjetja Milan Horvat, žgano slikarstvo Šoštanj, pri katerem je bilo leta 1938 zaposlenih 9 delavcev in vajencev. Leta 1935 je v Šoštanju inž. Ivan Žmauc osnoval obrat za proizvodnjo lesne volne. Žmauc, ki je bil po rodu z Ljubnega se je prav tako kot njegov brat Rudolf, ki je vodil tovarno, štel za Nemca. Leta 1939 je Žmaucevo podjetje zaposlovalo 13 delavcev in delavk. Omeniti je potrebno še Rajšterjevo tovarno kanditov in hranil, Volkovo barvarno in kemično čistilnico ter obrat Agrarija, ki je leta 1926 prenehal obratovati. Poleg tega je v Šoštanju in Velenju delovala še cela vrsta manjših obrtnikov. Tako je bilo v Šoštanju kar 8 krojačev, 14 čevljarjev, 2 klobučarja, po 2 zidarja in urarja, 4 mizarji, 2 ključavničarja, 3 kolarji, 4 kovači, 3 sedlarji, 4 mesarji, 3 peki, mlinar, prevoznik, mehanik, klepar, itd. Poleg tega je bilo v Šoštanju 15 gostilničarjev, 14 trgovcev in 3 branjevci. Vsi ti obrtniki so seveda zaposlovali precej pomočnikov in vajencev. Pri podjetjih v Šaleški dolini je potrebno omeniti tudi zdravilišče v Topolšici, ki je leta 1922 prišlo pod državno upravo. (15)

V Šaleški dolini so bila med obema vojnama tri pomembna podjetja, ki so bila v državni lasti: velenjski premogovnik, termoelektrarna in zdravilišče v Topolšici. V teh podjetjih organizirane nacistične dejavnosti ni mogoče zaslediti, ker na vodilnih položajih ni bilo Nemcev, oziroma Slovencev, ki bi se šteli za Nemce. Drugačen je bil položaj v šoštanjski tovarni usnja ter v lesno predelovalnih obratih, kjer

so vodilno vlogo imeli ravno Nemci oziroma nemčurji. Nemci in nemčurji so imeli pozicije tudi v trgovini, obrti in maloštevilni veleposesti. Ta koncentracija privatnega kapitala v nemških rokah je v kasnejših letih pomenila dobro podlago za delovanje hitlerjevske pete kolone v Šaleški dolini.

Članstvo delavcev v strokovnih in sindikalnih organizacijah

Načelstvo Unije rudarjev avstrijskih je na svoji seji 22. in 23. januarja 1919 sklenilo, da s 1. decembrom preteklega leta postanejo vsi njeni člani iz trboveljskega okrožja (kamor so spadali tudi velenjski premogarji) člani Unije slovenskih rudarjev (USR). V velenjskem premogovniku je bilo 405 premogarjev članov Unije. 23. februarja 1919 so svojo strokovno organizacijo ustanovili tudi usnjarski delavci. To je bilo Osrednje društvo usnjarjev in sorodnih strok na slovenskem ozemlju. Vse strokovne organizacije poglavitnih delavskih panog so se spomladi leta 1919 vključile v Zvezo delavskih društev (ZZD). Junija istega leta pa so namesto ZZD ustanovili Strokovno komisijo za Slovenijo (SK), ki se je kmalu pričela pogajati o združitvi v Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije (CDSSJ), kamor se je vsaj formalno vključila šele 1. aprila 1920.

Na ustanovitvenem kongresu Saveza rudarskih radnika Jugoslavije – Zveze rudarskih delavcev Jugoslavije (ZRDJ), v Slavonskem Brodu maja 1920 je od slovenskih delegatov sodeloval tudi Ferdinand Valenčak iz Velenja. Kljub nasprotovanju slovenskih delegatov so sprejeli pravila ZRDJ in v nadzornem odboru rezervirali sedem mest za predstavnike Unije slovenskih rudarjev. Kongres je neposredno povabil slovenske rudarje na združenje v ZRDJ. Pokrajinsko vodstvo Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), ki je bila

ustanovljena 11. aprila 1920 v Ljubljani, je takoj nato pričela z organizacijo shodov v podporo zedinjenja in za obsojbo ravnanja socialdemokratskih funkcionarjev Unije v Slavonskem Brodu.

Vidno znamenje, da komunistične ideje vedno bolj prodirajo med slovensko delavstvo, je bila odločilna zmaga levičarske liste na konferenci JSDS za Ljubljano in okolico 4. januarja 1920. Zaupniški zbor te organizacije je nato od izvrševalnega odbora JSDS zahteval takojšnjo prekinitev ministerialistične politike in sklicanje izrednega zbora JSDS. To zahtevo so utemeljevali posebej z dejstvom, da je deželna vlada porabila vsako priložnost za pošiljanje vojaških oddelkov v Trbovlje, Zagorje, Velenje in Kočevje, če so nastala med delavstvom mezdna gibanja. Jeseni 1920 je potekal oster boj med komunisti in socialdemokrati za prevlado v slovenskem razrednem strokovnem gibanju, še zlasti v rudarskih in železničarskih organizacijah. Septembra 1920 so socialni demokrati izgubili v Trbovljah, Zagorju in Hrastniku večino svojih članov, v Kočevju, Rajhenburgu (danes Brestanica), Velenju, Zabukovici in Hudi jami pri Laškem pa so obdržali v svojih organizacijah še nekaj članov. Tedaj je bilo v podružnicah ZRDJ na Slovenskem že preko 10.000 članov, Unija pa ni uspela obdržati niti 1000 rudarjev. Strokovna komisija je deklarativno pritrdjevala levičarjem, a v praksi izvajala tisto, kar je odgovarjalo njenim reformističnim ciljem, zato je bila 14. decembra 1920 izključena iz CDSSJ, ki je ustanovila pokrajinski sindikalni svet CDSSJ za Slovenijo. SK je največje udarce doživela prav v najmočnejših osrednjih društvih, ki so združevala najbolj prekaljeno industrijsko delavstvo. Tudi če upoštevamo le tiste najmočnejše strokovne organizacije, ki so se tudi dejansko vključile v državne strokovne zveze CDSSJ, to je rudarske, železničarske in stavbinske, lahko ugotovimo da so bile jeseni 1920 v slovenskem strokovnem gibanju že najmočnejše komunistične strokovne organizacije. Zaradi velikega meznega gibanja v Sloveniji in Bosni decembra 1920 je vlada z Obznano zadala hud udarec

KPJ in CDSSJ. V teku leta 1921 so bile razpuščene vse organizacije CDSSJ in kot zadnja septembra 1921 tudi ZRDJ. Že februarja 1922 pa je Pokrajinska uprava za Slovenijo potrdila pravila nove sindikalne organizacije rudarjev Zveze rudarskih delavcev Slovenije (ZRDS). Svojo podružnico je ZRDS imela tudi v premogovniku Velenje. Na prvem kongresu neodvisnih strokovnih organizacij rudarjev na Slovenskem v Trbovljah, 19. novembra 1922 je kot delegat sodeloval tudi Lovro Berložnik iz Velenja. V poročilu na kongresu je navedel, da je podružnica ZRDS v Velenju organizirala 7 shodov, izvedla 2 intervenciji ter 1 mezдно gibanje. Berložnik je bil izvoljen tudi v centralno vodstvo ZRDS.

10. decembra 1922 so se vse strokovne organizacije na Slovenskem združile v Zvezo neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo (ZNSOS), kar je bil pomemben pogoj za njihovo tesnejšo medsebojno povezanost in hitrejši razvoj. Ustanovnega zbora se je kot delegat udeležil tudi Lovro Berložnik. Ko je bila KPJ potisnjena v ilegalo, so ji bile neodvisne strokovne organizacije najpomembnejše legalno oporišče pri izpolnjevanju njenih nalog, vse do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ), leta 1923. Tudi velenjski premogarji so ustanovili podružnico NDSJ. Neodvisne strokovne organizacije na Slovenskem pa so tudi po ustanovitvi pokrajinske organizacije NDSJ ostale najbolj množično partijsko oporišče. 12. julija 1924 so oblasti s tako imenovano »malo Obznano« prepovedale delovanje Neodvisnih sindikatov in Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. S tem so oblasti zadale hud udarec revolucionarnemu delavskemu gibanju v Jugoslaviji, KPJ pa je s tem izgubila vse oblike legalnega delovanja. Svojo dejavnost so morali usmeriti v izgradnjo ilegalnih organizacij, vključevati so se začeli tudi v sindikalne organizacije svojih nasprotnikov in skušali njihove člane pridobiti za svoje ideje.

Vladna odredba je obšla USR, ki je lahko nemoteno nadaljevala svoje delo. Tako je v času kongresa Glavnega

radniškega saveza Jugoslavije (GRSJ) – Glavne delavske zveze Jugoslavije, ki je združevala vse socialnodemokratske in centrumaške strokovne organizacije, SK prirejala strokovne shode po važnejših krajih Slovenije, z namenom, da delo kongresa in njegov manifest čim bolj popularizira. Tak shod je bil tudi v Velenju, kjer je govoril Anton Koradej iz Šoštanja in v Šoštanju, kjer je govoril A. Svetek iz Ljubljane. Komunisti so po navodilih pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo stopili v USR. To je pomenilo tudi številčno okrepitev USR, kajti skupaj s komunisti so postali člani USR tudi mnogi bivši člani ZRDS. Hkrati pa je to pomenilo tudi začetek boja za prevlado v sindikatu med socialdemokrati in komunisti. Na 4. rednem občnem zboru USR, ki je bil 22. marca 1925, se je USR preimenovala v Zvezo rudarjev Jugoslavije (ZRJ). Po letu 1926 so si komunisti zagotovili vodilne pozicije v podružnici ZRJ, zato je vodstvo ZRJ odbor ZRJ v Velenju razpustila ter Josipa Polanca, Leopolda Kališnika in Jožeta Lekša iz sindikata izključilo. Podružnica je potem še nekaj časa delovala, a so iz nje izključili vse levičarje in njihove simpatizerje. Po občnem zboru 15. maja 1927 je ZRJ štela le še 5 članov, zato so jo nekateri imenovali kar »podružnica Valenčak« in to v bistvu pomeni konec ZRJ kot predstavnice premogarjev v Velenju.

Pomembna oblika delovanja komunistov v tem obdobju, je bilo delovanje v okviru delavsko kulturno prosvetnih društev Svobode. Svoboda v Soštanju je nastala že leta 1919, v Velenju oziroma Pesju pa leta 1924. Svoboda v Pesju je bila pod močnim vplivom komunistov, ki so bili hkrati njeni vodilni člani.

Omeniti je potrebno tudi to, da je bilo nekaj premogarjev članov Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ), ki je bila v Velenju ustanovljena maja 1919. Njen predsednik je bil Vekoslav Zajc, zaposlen na velenjskem premogovniku. JSZ je za uspešnejšo razširitev mreže svojih organizacij ustanavljala tudi agitacijska okrožja, ki se za obdobje do konca

*Sestanek komunistov
okrožja Sever na Uršlji
gori leta 1928*

leta 1920 omenja tudi v Velenju (za Šaleško, Mislinjsko in Savinjsko dolino). Vpliv JSZ med velenjskimi premogarji pa je bil glede na vpliv URS in ZRDS zelo majhen. JSZ je zavračala načelo nepomirljivega razrednega boja, njena glavna naloga je bila »vzgajati člane in skrbeti za izboljšanje njihovih službenih in gospodarskih razmer na temelju krščansko-socialnih načel«. Spomladi leta 1922 je bila v Velenju ustanovljena tudi Strokovna zveza rudarjev (SZR), ki je s precejšnjo avtonomijo delovala v okviru JSZ. (16)

Mezdna in stavkovna gibanja v Šaleški dolini po 1. svetovni vojni ter začetki širjenja komunističnih idej

Splošno revolucionarno vzdušje v prvih letih kraljevine SHS je močno vplivalo tudi na delavce v Šaleški dolini, še zlasti na velenjske premogarje. Že februarja 1919 so velenjski

premogarji uspeli izbojevati enkratne nabavne prispevke, ki naj bi delavcem omogočili večje nakupe (ozimnica, kurjava, obleko), ki jih z rednimi prejemki niso zmogli. V začetku maja so z uspehom končali svoje mezдно gibanje tudi šoštanjski usnjarji. Organizirano praznovanje 1. maja 1919 je bil prvi pomembnejši odraz revolucionarnega vzdušja med delavci v Šaleški dolini. Velenjski premogarji so v organizirani povorki krenili proti Šoštanju. Na čelu kolone so delavci nosili rdeče zastave. V Družmirju so se srečali s podobno kolono, ki je krenila iz Šoštanja proti Velenju. Obe koloni sta nato združeni krenili proti Šoštanju, kjer je bilo veliko zborovanje. Iz Šoštanja so zborovanci krenili v Pesje in nato do rudarskega doma, kjer se je praznovanje zaključilo. Tega pohoda in zborovanja so se udeležili tudi številni kmetje z vozovi.

V Velenju je 7. maja 1919 prišlo do nemirov. Zaradi katastrofe na koroški fronti so začeli z ogroženih območij Mežiške, Mislinjske in Šaleške doline seliti urade. Okrajno glavarstvo v Slovenj Gradcu je rudniški upravi v Velenju naročilo naj se umakne in odnese s seboj tudi blagajno. Po poročilu uprave velenjskega premogovnika sta dva uslužbenca odnesla blagajno v kateri je bilo 70.000 K na dom rudniškega blagajnika Skaze. Ko so premogarji za to izvedeli, je med njimi nastalo veliko razburjenje. Okoli 100 premogarjev nočne izmene, oboroženih s krampi in sekirami, je krenilo proti Velenju, kjer so zahtevali svoj denar. Trdili so, da je bil denar pripravljen za izplačilo draginjskih doklad. Denar so blagajniku odvzeli in se z njim odpravili v bližnji gozd, kjer so si ga razdelili. Ob vrnitvi v premogovnik so s seboj odpeljali tudi oba uslužbenca. Dva podoficirja, ki sta pri delavcih intervenirala za izpustitev uslužbencev, sta pri tem grozila z orožjem in prišlo je do streljanja. Premogarji so ob tem, po nekaterih izjavah vzklikali: »Živio boljše vize, dol z vojaštvom«, itd. Pozno popoldne je premogovnik ob streljanju zavzelo vojaštvo, ki je aretiralo okoli 20 premogarjev. Na posredovanje orožnikov, ki so izjavili, da bodo sami vodili nadaljnje preiska-

ve, je vojaštvo prenehalo streljati. Unija slovenskih rudarjev je 9. maja organizirala shod, na katerem so mirili razburjene premogarje. Naslednji dan je rudarski glavar razpravljajal s petimi zaupniki premogarjev in zastopniki Unije o njihovih mezdnih zahtevah. Premogarji so dosegli povišanje mezd na 30 K na dan. Premogarji so zahtevali tudi izpustitev svojih aretiranih tovarišev, ker bo sicer »šel šaht v zrak«. Zanimivo je poročilo rudarskega glavarja, ki je vladi priporočil, »da bi bilo za pomiritev premogarjev treba poslati srbsko vojsko, da naredi red in se vsemu ogne, kar bi kazalo po mnenju delavstva slabost oziroma premoč delavstva. To bi imelo zle posledice za vso Slovenijo.« Deželna vlada je prosila komando dravske divizijske oblasti, da pošlje v Velenje vojaštvo. Dne 11. maja pa je razglasila naglo sodišče v obmejnih glavarstvih Slovenj Gradec, Celje, Maribor in Radovljica, z namenom, da zatire zanje nevarna gibanja in vzpostavi red. Vodja okrajnega glavarstva Slovenj Gradec pa je že naslednji dan obvestil deželno vlado, da premogarji spet delajo, vseh nemirov pa naj bi bil kriv le nesporazum. Delavci so se torej po izpustitvi svojih aretiranih tovarišev in povišanju mezd, 12. maja vrnili na delo.

Razglasitev naglega sodišča je dokaz, da je bila vlada pripravljena uporabiti vsa razpoložljiva sredstva za zatiranje nemirov v industrijskih središčih, kjer so se nenehno krepili izrazi nezadovoljstva zaradi hudega poslabšanja gmotnega položaja. Iz interpelacije socialnodemokratskih poslancev v začasnem narodnem predstavništvu je razvidno, da naj bi oficirji celjskega pešpolka 7. maja aretirali dva premogarja in enega vojaka, ki so peli antidinastično pesem, ter jih brez sodbe ustrelili. Dogodke maja 1919 v Velenju je v župnijski kroniki opisal tudi dekan Ivan Rotner iz Škal pri Velenju. Rotner pravi, da so ga ti dogodki tako vznemirili, da je moral svoj mir poiskati pri župniku v Vojniku. Ta zapis tudi priča, da so bili premogarji in ostali prebivalci te doline maja 1919 zares revolucionarno razporejeni. V začetku maja 1919 so mezdno gibanje uspešno končali tudi delavci šoštanjske tovarne usnja. (17)

V tem času so se med delavci v Šaleški dolini in še zlasti med velenjskimi premogarji pričele širiti tudi komunistične ideje. Prvi propagator teh idej je bil ključavničar Lovro Berložnik iz Pesja. Berložnik se je kot ruski ujetnik udeležil oktobrske revolucije in se tam navzel komunističnih idej. Po prihodu domov je začel te ideje širiti tudi med svojimi sodelavci. Po vukovarskem kongresu KPJ je bila v Velenju ustanovljena komunistična organizacija. Maloštevilni komunisti so pričeli javno nastopati proti vodji socialnih demokratov v premogovniku Ferdinandu Valenčaku. Za prvo obdobje komunističnega gibanja v Šaleški dolini je značilno, da je bil vpliv komunistov omejen na velenjski premogovnik. Med šoštanjskimi delavci je v tem in še v naslednjem obdobju prevladoval vpliv socialistov. Komunisti so 16. julija in 29. avgusta 1920 v Velenju organizirali dva shoda, na katerih so pozivali delavce, naj se vključijo v njihove vrste.

Za razredno delavsko gibanje na Slovenskem pa je bila še posebej pomembna splošna stavka 20. in 21. junija 1919. V njej se je prvič združilo slovensko delavstvo z delavstvom drugih jugoslovanskih pokrajin, kar je bilo vidni izraz njegovega revolucionarnega razpoloženja. Ta politična stavka je bila dotodaj največja stavka v zgodovini slovenskih delavskih bojov, prav tako pa je bila dotlej največja stavka v jugoslovanskem okviru. Stavka je bila organizirana v znak solidarnosti s Sovjetsko zvezo, oziroma proti tuji vojaški in ekonomski intervenciji proti mladi sovjetski državi in revoluciji na Madžarskem. Časnik Naprej je zapisal, da je stavka tudi protest proti načinu dela pariške mirovne konference in podpora zahtevam za izvajanje priporojenih političnih in socialnih svoboščin v Jugoslaviji. Komanda dravske divizijske oblasti je 19. julija v zvezi s stavko ukazala pripravljenost vseh svojih enot. Okrepila je posadke v Zagorju, Hrastniku in Kamniku ter določila čete za Jesenice, Celje in Velenje. Tudi tokrat se je pokazalo, da je bila oblastem vojska glavno sredstvo za dušitev revolucionarnih akcij. Po poročilu okrajnega glavarja je stavka uspela tudi v Velenju in Šoštanju. (18)

V začetku leta 1920 so začeli velenjski premogarji mezdno gibanje za izboljšanje svojega materialnega položaja. Na pogajanjih z zastopniki lastnika (države), 13. januarja 1920 v deželnem dvorcu v Ljubljani, so bili prisotni naslednji predstavniki premogarjev iz Velenja: Ferdinand Valenčak, Ivan Zalesnik, Baltazar Deberšek, Andrej Martinšek, Anton Fidej, Ivan Jevšenak, Lovrenc Berložnik in Vekoslav Zajc, kot predstavnik JSZ. Valenčak je sicer protestiral proti navzočnosti Zajca, vendar je predsednik razprave ing. Mohor Pirnat odločil, da je Zajc upravičen zastopati interese premogarjev, organiziranih v JSZ. Kot predstavnik USR je na pogajanjih sodeloval tudi Melhior Čobal. Premogarji za vse svoje predloge niso dobili soglasja, nekaterim njihovim zahtevam pa so kljub vsemu ugodili. (19)

Ob generalni stavki leta 1920, ki so jo pričeli železničarji, so se stavki pridružili tudi delavci velenjskega premogokopa, delavci tovarne usnja v Šoštanju in delavci parne žage v Šoštanju. Stavkali so seveda tudi železničarji na progi Celje – Šoštanj – Velenje – Dravograd. Stavkati so pričeli železničarji na velenjski železniški postaji, kjer je bila tudi kurilnica. Zvečer 15. aprila 1920 so se železničarji zbrali v gostilni Wirth in se enoglasno izrekli za pričetek stavke. Stavka se je pričela ob polnoči 15. aprila in je trajala vse do 29. aprila. Najvidnejši voditelj stavke je bil strojevodja Alojz Kampos, ki so ga v času stavke aretirali. Poleg njega so izstopali še strojevodja Josip Razpotnik in Franc Štefančič, sprevodnik Vede, kurjač Zemljič, zavirač Umek in postajni delavec Flis, ki je bil že v času stavke odpuščen z dela. Dne 22. aprila so železničarji za nekaj časa odstavili načelnika postaje Legata in na njegovo mesto postavili uradniškega pripravnika Tratnika. Ko je prišlo do vpoklica železničarjev, vojaških obveznikov od 21. do 28. leta starosti na dvomesečne vojaške vaje, so mnogi železničarji zapustili svoja stanovanja in se zadrževali v okoliških krajih. Občasno so se zbirali na sestankih v okoliških gozdovih. Na sestanku vodje okrajnega glavarstva Slovenj Gradec z

delegati stavkajočih železničarjev, rudarjev in delavcev tovarne usnja, dne 25. aprila, so le-ti izjavili, da bodo nehali stavkati, ko bodo dobili navodilo iz Ljubljane ter da bodo sami skrbeli za red in mir.

Velenjski premogarji so stavkali od 21. do 29. aprila, delavci tovarne usnja v Šoštanju pa od 22. do 27. aprila. Že 20. aprila je ljubljanski inšpektorat železnic kraljevine SHS poročal deželni vladi, da bi obnovev železniškega prometa v Kočevju in Velenju onemogočili tamkajšnji rudarji. Predlagal je tudi, da bi morale železniške naprave v Velenju zasesti vojaštvo. Ravno to je od deželne vlade in komande dravske divizijske oblasti zahteval tudi okrajni glavar v Slovenj Gradcu, ki je zato v Šoštanju in Velenju namestil večje število orožnikov. Orožniške patrulje so nadzorovale železniško progo od Rečice ob Paki do Dravograda. Velenjski premogarji so že prvi dan stavke organizirali zborovanje v Ograjškovem gozdu pri Pesju. Sklenili so, da bodo rekvirirali vprege ter krenili na pomoč stavkajočim v Celje. Do tega pohoda ni prišlo zaradi nasprotovanja večjega števila socialnih demokratov. Delegat JSDS iz Velenja Ferdinand Valenčak je zaprosil vodjo okrajnega glavarstva za navodila glede praznovanja 1. maja, da bo lahko poučil delavstvo. Dr. Janko Brejc je v brzojavnem odgovoru okrajnemu glavarju v Slovenj Gradcu odgovoril, da se prvi maj leta 1920 ne sme praznovati, vse voditelje in govornike je treba aretirati, množico pa razgnati. Iz Velenja so tudi poročali, da je bilo v času stavke iz skladišča velenjskega premogovnika ukradeno večje število kapic za eksploziv.

Dne 27. aprila je promet na progi Celje – Velenje zopet stekel, kljub temu da stavka na velenjski železniški postaji še ni bila končana. Pred obnovitvijo prometa je bilo potrebno odstraniti tudi dve oviri na progi v Penku in v Pesju. Na progi je bilo namreč precej kamenja, prsti in gramoza. Železničarji so se vrnili na delo šele 29. aprila, vse voditelje in ostale izpostavljene železničarje pa so odpustili. Delavci tovarne usnja v Šoštanju so pričeli z delom 27. aprila.

la, delavci parne žage v Šoštanju pa 28. aprila 1920. Zadnji so se poleg železničarjev vrnili na delo velenjski premogarji, dne 29. aprila. Okrajni glavar je v poročilu deželni vladi, dne 29. aprila omenil, »da je v okraju mirno in da vse delavstvo dela.« Stavka v drugi polovici aprila 1920 je bila največja stavka šaleških delavcev v času stare Jugoslavije. Za to stavko je pomembno še zlasti to, da je v njej sodelovala večina delavcev iz Šaleške doline, kajti vse kasnejše stavke so bile omejene na posamezna podjetja. (20)

Mezdno gibanje med delavci velenjskega premogovnika je bilo zelo živahno vse leto 1920. Že 17. aprila 1920 so predstavniki premogarjev Velenja in Zabukovice predložili Osrednjemu uradu montanističnih obratov v Ljubljani mezdne zahteve. Pogajanja, ki jih je vodila URS, so bila 4. junija. Premogarji so uspeli doseči povišanje mezd, povečanje draginjskih doklad ter nove četrletne nabavne prispevke. Zaradi teh uspehov, velenjski premogarji niso sodelovali v stavki slovenskih rudarjev konec leta 1920.

V prvi polovici leta 1921 so se cene ustalile, zato je bilo mezdnih gibanj v tem obdobju precej manj. Proti koncu leta in v začetku leta 1922, pa so se razmere v državi zopet slabšale, zato so se mezdna gibanja med delavci vseh strok zopet okrepila. Dne 7. januarja so bila pogajanja med zaupniki usnjarskega delavstva in odsekom usnjarskih podjetnikov Zveze industrijev, ki je pristal le na 16 % povišanje mezd, odklonil pa je zahtevo, da bi dobili usnjarski delavci tudi dopuste. Zaradi zavrnitve te delavske zahteve je prišlo do krajše stavke usnjarskih delavcev v Woschnaggovi tovarni v Šoštanju. Unija slovenskih rudarjev pa je 27. januarja podpisala z ravnateljstvom TPD (Trboveljske premogokopne družbe) kolektivno pogodbo, s katero so bile zvišane osnovne plače premogarjev za 48 do 65 %. Pogodba je veljala tudi za premogarje v Zabukovici in Velenju. 4. februarja 1923 je ZNSOS v sodelovanju s podružnico ZRDS organizirala v Velenju protestni shod zoper name-ravano ukinitev 8-urnega delavnika. Zbrano delavstvo je

soglasno sprejelo resolucijo, ki so jo poslali pokrajinski upravi za Slovenijo in ministrskemu predsedstvu v Beograd. 25. februarja so organizirali podoben protestni shod proti pravilniku o izvedbi zakona o zaščiti delavcev, ki je stopil v veljavo 14.6.1922.

20. avgusta 1922 so začeli stavkati premogarji TPD v Trbovljah, Hrastniku in Zagorju ter v Kočevju in Rajhenburgu. Stavka se je končala 28. avgusta s podpisom kolektivne pogodbe, ki je določala zvišanje osnovnih mezd, višino draginjskih doklad ter nabavnih prispevkov. Ta pogodba pa ni veljala samo za TPD, temveč od 11. septembra tudi za državna premogovnika v Zabukovici in Velenju, čeprav se delavci teh dveh premogovnikov stavke niso udeležili. Na povišanja so premogarji v Velenju čakali vse do maja leta 1923. Podružnica ZRDS v Velenju je obljubila premogarjem, da bo storila vse, da bi delavci dobili vse, kar jim je bilo obljubljeno. 15. maja 1923 je bil v Velenju protestni shod, na katerem so obširneje poročali o tem vprašanju. Odločili so se, da ne bodo več trpeli krivic, temveč da bodo stopili v boj za pravice, ki jim pripadajo. Na shodu podružnice ZRDS, 17. junija 1923 v Velenju, so bili tudi predstavniki Unije slovenskih rudarjev. Po pisanju časopisa *Delavec*, naj bi delavce na shodu hujskali proti USSR. 20. julija 1923 je v premogovnikih TPD izbruhnila velika stavka, ki je trajala do 17. septembra 1923. Podružnica ZRDS v Velenju, katere vodstvo je bilo v rokah komunistov, je šesti teden stavke v Trbovljah organizirala solidarnostno stavko, ki pa je trajala le 24 ur. Poziv za solidarnostno stavko sta sestavila Jože Lekš in Jože Lampret iz Šoštanja. Proti stavki so nastopili zlasti bernočevci (socialdemokrati) in na zahtevo premogarjev je odšla tričlanska delegacija k direktorju premogovnika, s katerim se je sporazumela o prekinitvi stavke. ZRDS je bila po stavki precej oslABLJENA, saj je zaradi aretacij in odpustov izgubila veliko svojih članov. V Velenju do odpustov zaradi solidarnostne stavke ni prišlo, zato pa je do odpustov prihajalo zaradi gospodarskih razlogov, saj je proizvodnja premoga vedno bolj upadala.

Novembra 1923 je ZRDS, v sodelovanju s svojimi podružnicami, organizirala protestne shode zoper nasilje v času stavke in po njej. Takšen shod je bil tudi v Velenju, kjer so premogarji sprejeli resolucijo z zahtevami po izvajanju socialne zakonodaje. (21)

Stavke in mezdnó gibanje v letu 1923, z viškom v veliki rudarski stavki, so pomenile tudi konec stavkovnega vala po prvi svetovni vojni. S prepovedjo Neodvisnih sindikatov in Neodvisne delavske stranke Jugoslavije so komunisti, ki so v glavnem delovali v okviru obeh, izgubili trdnejšo povezovalno. Premogarji so s prepovedjo ZRDS izgubili sindikalno organizacijo, ki se je aktivno zavzemala za delavske pravice in med njimi širila napredne ideje. Večina premogarjev se je vključila v URS (ki se kasneje preimenuje v ZRJ), v katerem se je vršil ogorčen boj za prevlado med socialdemokrati in komunisti. ZRJ je sredi junija 1925 v Velenju organizirala velik shod na katerem sta govorila Franjo Koren iz Celja in Ferdinand Valenčak. Premogarje sta pozivala k enotnemu nastopanju v enotnih organizacijah. Iz vrst šoštanjskih socialistov je pred parlamentarnimi volitvami, ki so bile februarja 1925, novembra 1924 izšla zahteva za skupni nastop vseh socialistov na volitvah, ki je nalletela na precejšen odmev pri socialističnih organizacijah v Sloveniji. Do sporazuma o skupnem nastopu ni prišlo, v Šoštanju pa se je ob teh volitvah okrepila organizacija socialistične stranke Jugoslavije na račun bernočovcev. Po ustanovitvi ilegalne partijske organizacije v Pesju leta 1926, so si komunisti pridobili večino v vodstvu velenjske podružnice premogarskega sindikata.

Ustanovitev in delovanje prve ilegalne partijske organizacije v Šaleški dolini od leta 1926 do njenega razbitja leta 1930

Prva ilegalna partijska organizacija Komunistične partije Jugoslavije v Šaleški dolini je bila ustanovljena v Pleterškovi gostilni v Pesju spomladi leta 1926. Večina članov ustanovljene partijske celice je bila zaposlena na velenjskem premogovniku. Med njimi ni bilo pravih jamskih delavcev, v njihovih vrstah pa ni bilo tudi nobenega intelektualca. Ustanovnega sestanka v Pleterškovi gostilni so se od velenjskih komunistov udeležili Jože Lekš, Josip Polanc, Tone Ule, Alojz Stropnik in verjetno tudi Leopold Kališnik. Ustanovnega sestanka se je udeležil tudi sekretar partijskega okrožja Sever Lovro Kuhar, ki je imel ilegalno ime Oderuh. V virih je partijska celica označena kot velenjska partijska organizacija, kljub temu da so bili njeni sestanki in njeno središče v Pesju. Za sekretarja celice je bil izbran Jože Lekš, najvidnejši komunist te dobe pa je bil Josip Polanc iz Pesja, ki je imel ilegalno ime Čander. Polanc je bil delavski zaupnik v premogovniku, občinski odbornik in odbornik bratovske skladnice. Polanc je bil aktiven v domačem okolju, postal pa je tudi pomemben funkcionar KPJ. Bil je delegat velenjske partijske organizacije na pokrajinski konferenci, ki je bila decembra 1928 v Jaršah pri Ljubljani. Na IV. partijskem kongresu v Dresdenu, leta 1928 je bil po nekaterih podatkih izvoljen tudi v centralni komite KPJ.

Po izjavi njenega prvega sekretarja Jožeta Lekša je partijska organizacija štela sedem članov in imela veliko simpatizerjev in sodelavcev. Po izjavi Leopolda Kališnika pa naj bi partijska organizacija že leta 1926 štela od 10 do 12 članov (Kališnik je med člane verjetno prišteval tudi nekatere simpatizerje, ki pa niso bili formalno člani KPJ). Med

najtesnejše sodelavce KPJ lahko prištevamo Antona Mravljaka, Ivana Vihra, Miha in Franca Znoja, Janka Ulriha, Vlada Jana, Tinko Vede in Rudija Korena. Partijska organizacija v Velenju je spadala v okvir partijskega okrožja Sever, ki je delovalo od leta 1926 do leta 1930. Središče tega okrožja je bilo v Guštanju (danes Ravne na Koroškem). Prvi sekretar tega okrožja je bil pisatelj Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, zadnji dve leti pred uničenjem pa Ignac Teršek. Velenjska partijska organizacija je imela pomembno vlogo predvsem pri vzdrževanju partijskih zvez med okrožjem Sever in pokrajinskim vodstvom v Ljubljani. To področje njenega delovanja je bilo še zlasti pomembno po uvedbi šestojanuarske diktature leta 1929. Člani velenjske partijske organizacije so se redno udeleževali tudi vseh pomembnejših sestankov okrožja Sever. Pet ali šest članov se je tako leta 1928 udeležilo sestanka komunistov okrožja Sever na Uršlji gori. Na tem sestanku so obravnavali tudi odprto pismo kominterne. Leta 1928 je prišel na šestmesečno prakso v velenjski premogovnik ing. Jože Hermanko, znani komunist iz Maribora. Takoj po prihodu se je povezal s partijsko organizacijo in poleti 1928, ko je bil Jože Lekš v bolnišnici, dejansko opravljal posle sekretarja organizacije.

Po ustanovitvi velenjske ilegalne organizacije KPJ so njeni člani prevzeli vodilno vlogo v velenjski podružnici ZRJ. Ljubljansko vodstvo je zato razpustilo njen odbor, nato pa so iz nje izključili tudi vse levičarje in njihove simpatizerje. V sestavu ZRJ je tako ostalo le še pet članov in ni mogoče več govoriti o ZRJ kot o predstavnici premogarjev. Komunisti so poslej nastopali kot sindikalna opozicija tudi v širšem okviru na pokrajinskih sindikalnih zborovanjih in v delavskem časopisju. Proglas oziroma letak z naslovom »Za popolno strokovno zedinjenje v Jugoslaviji in za enoten boj vsega delavstva proti reakciji in ofenzivi kapitala« iz časov razkola dekalistov z dne 15. maja 1926 sta poleg vidnih komunistov podpisala tudi Josip Polanc in Jože Lekš. Precej uspeha so imeli komunisti tudi pri šir-

jenju dekalističnega (komunističnega) glasila *Enotnost*, ki je pričelo izhajati avgusta 1926. Dopisnik in kolpolter *Enotnosti* iz Velenja je bil Leopold Kališnik (od 420 izvodov *Enotnosti* jih je v Velenje prihajalo 25). Zelo aktivni so bili komunisti tudi v volilnem boju leta 1927, ko so bile 23. januarja volitve v oblastne skupščine in 11. septembra v narodno skupščino. Sklicevali so shode Delavsko–kmečkega republikanskega bloka za katerega je na skupščinskih volitvah v slovenjgraškem okraju kandidiral Miroslav Pevec, zaposlen na Državnem rudniku Velenje. Pri teh skupščinskih volitvah so komunisti (DKRB) dobili v občinah Velenje, Škale in Šoštanj 124 od 1387 oddanih glasov, socialisti pa so dobili 321 glasov. Člani partijske celice so uspešno delovali tudi v okviru Svobode v Pesju.

3. aprila 1928 so premogarji, zbrani na shodu v hotelu Ivana Raka, poslali upravi državnih rudnikov v Sarajevo spomenico v kateri so zahtevali 50 % zvišanje plač. Odločno so protestirali tudi proti prisilnemu praznovanju delovnih dni (2 do 3 dni v tednu so premogarji morali ostajati doma). Spomenico sta v imenu premogarjev podpisala Valenčak in Saleznik. V odgovoru je uprava vse zahteve premogarjev zavrnila. Premogarji so se zaradi nizkih plač vedno bolj zadolževali v konzumu, ki je bil v upravnem posloplju v bližini premogovnika. Upravnik konzuma je bil Ferdinand Valenčak, ki je sčasoma vso svojo dejavnost skrčil na delovanje v konzumu. Kot že rečeno sta socialdemokratska stranka in podružnica ZRD, zaradi svoje dejavnosti v prejšnjih letih vedno bolj izgubljala pozicije med premogarji. Njuno vlogo v delavskem gibanju pa so vedno bolj prevzemala komunisti.

Po uvedbi šestojanuarske diktature je velenjska komunistična celica delovala še naprej. Ravno v tem obdobju je bila pred njo postavljena pomembna naloga, ki jo je velenjska partijska organizacija uspešno opravila. V začetku leta 1930 je dobil Jošip Polanc naročilo, naj velenjski komunisti preskrbijo varno bivališče za skupino komunističnih ilegal-

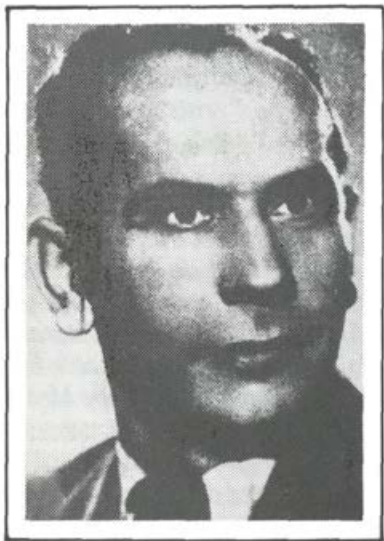
cev. Prvotno so jih nameravali namestiti v hribovski vasici Cirkovce, a so to misel opustili zaradi odročnosti kraja. Odločili so se, da bodo ilegalci stanovali v hiši Marije in Alojza Stropnika v Lokovici. Hiša, ki je bila v dolini, v bližini Pesja in Šoštanja, je bila primerna zaradi vzdrževanja kurirskih zvez. Od 9. marca do 10. maja se je v Stropnikovi hiši zadrževalo nekaj članov centralnega komiteja KPJ. Tu so se krajši ali daljši čas zadrževali komunistični funkcionarji in organizatorji: Žika Pecarski–Ribarac, Krka Stanisavljević, Risto Samardžić–Starić, tehnični sekretar centralnega komiteja KPJ France Klopčič–Tišler, organizacijski sekretar centralnega komiteja KPJ Viktor Koleča–Savič in sodelavec tehničnega aparata centralnega komiteja KPJ Franc Plankl. Prva sta Lokovico zapustila France Klopčič in Franc Plankl, ki sta odšla v Avstrijo, najdlje pa se je tu zadrževal Risto Samardžić, ki je v Lokovico prispel zadnji. Konec marca sta v Pesje prispela ptujska komunista dr. Jože Potrč in Ivan Spolenjak, ki sta se tu sestala s tremi člani centralnega komiteja KPJ. Obravnavali so organizacijo nadomestnega pokrajinskega komiteja (Potrč je bil namreč leta 1929 določen za sekretarja nadomestnega pokrajinskega komiteja KPJ). Samardžić je na nočnem sestanku v Ograjškovem gozdu pri Pesju govoril šaleškim komunistom o pomenu stavk, o delu strokovnih organizacij in o komunističnem gibanju po svetu. Dan po odhodu zadnjega člana CK KPJ iz Lokovice, pa je prišlo do vdora v velenjsko partijsko organizacijo in do njenega razbitja.

Policiji je spomladi leta 1930 uspelo razbiti komunistično organizacijo v Sloveniji. Aretirali so veliko komunistov po vsej Sloveniji. Večina šaleških komunistov je bila aretirana med 11. in 18. majem 1930. Prva sta bila aretirana Josip Polanc in njegova žena Urška, zadnji pa sekretar prve ilegalne partijske organizacije v Šaleški dolini Jože Lekš, ki je bil aretiran šele 21. junija 1930. Šaleški komunisti niso zakrivali vdora v partijsko organizacijo, a so po aretacijah preiskovalcem precej priznali. Še zlasti sta popustila Josip in Urška Polanc, ki sta preiskovalcem priznala

največ. Po nekaterih podatkih, naj bi Urška Polanc v zaporu v Glavnjači doživela živčni zlom. Zaradi tega, obljubljenе nižje kazni in zaradi skrbi za mladoletnega sina, ki je ostal sam v Velenju, je popustila pod pritiski preiskovalcev.

Na protikomunističnem procesu pred državnim sodiščem za zaščito države v Beogradu je bil Polanc obsojen na eno leto strogega zapor, a je večino kazni do izreka sodbe že prestal v priporu in v preiskovalnem zaporu. Pri sojenju Polancu je sodišče kot olajševalno okoliščino upoštevalo njegovo priznanje. Urška Polanc se je iz bolnišnice v Beogradu vrnila nekaj mesecev za svojim možem. Tone Mravljak je bil v Beogradu obsojen na deset mesecev strogega zapor in je prav tako kot Polanc celotno kazen prestal že pred izrekom obsodbe. Na procesu pred deželnim sodiščem v Ljubljani od 27. aprila do 2. maja, je bil od aretiranih Šalečanov obsojen le Alojz Stropnik na štiri mesece strogega zapor. Alojz Stropnik je bil obsojen še maja 1932 na protikomunističnem procesu pred okrožnim sodiščem v Celju, ker je Vinku Dečku, ki se je novembra 1931 preselil iz Šoštanja v Celje, predal okoli 8 kilogramov komunistične ilegalne literature. Upoštevajoč kazen, ki jo je prisodilo deželno sodišče v Ljubljani, je bil Stropnik obsojen na enotno kazen šest mesecev strogega zapor. Drugi člani velenjske partijske organizacije KPJ Leopold Kališnik, Jože Lekš, Anton Ule in Ivan Viher so bili oproščeni. Oproščen je bil tudi Ivan Sevčnikar, ki je pomagal Tonetu Mravljaku prenašati ilegalno literaturo iz Guštanja v Velenje. Pri sojenju deželno sodišče velik del obtožbe proti šaleškim komunistom, zaradi pomanjkanja dokazov ni upoštevalo. Obtožnici na obeh procesih sta vsebovali v glavnem točne podatke o dejavnosti šaleških komunistov. Večina aretiranih iz Šaleške doline je bila torej na procesih oproščena, ostali pa so bili obsojeni na sorazmerno nizke kazni.

Pokrajinsko vodstvo KPJ za Slovenijo je velenjsko partijsko organizacijo, ki je delovala od leta 1926 do leta 1930, zelo

Martin Mencej, organizator KP v Šoštanju v letih 1934/35

cenilo. O tem priča že dejstvo, da se je v Šaleško dolino zatekel del vodstva KPJ. Spomladi leta 1930, ko je bil v Lokovici del centralnega komiteja KPJ, je Šaleška dolina postala pomembno središče komunistične dejavnosti. Šaleški komunisti so skrbeli za ilegalce, sodelovali so pri organizaciji raznih sestankov, predvsem pa so skrbeli za zveze. Že pred prihodom članov centralnega komiteja KPJ je velenjska partijska organizacija povezovala okrožje Sever in pokrajinsko vodstvo v Ljubljani. Ilegalno komunistično literaturo, ki je prišla iz Avstrije prek kanalov na območju Mežiške doline v Guštanj, so velenjski kurirji prenašali v Pesje in naprej v Vir pri Domžalah in v Ljubljano. Včasih pa so ljubljanski kurirji prevzemali pošto pri Polancu v Pesju. Po prihodu članov centralnega komiteja KPJ v Lokovico so se pomnožile kurirske poti velenjskih komunistov, ki so odnašali pošto in literaturo v Ljubljano, Zagreb, Ptuj in tudi prek meje v Avstrijo. Kurirske poti je opravljal predvsem Tone Mravljak-Lisjak, kurirka je bila tudi Polančeva žena Urša, Miha Stropnik pa je vodil Klopčiča in Plankla do državne meje na Olševi. Večkrat je skupaj z

Mravljakom kurirske poti opravljal tudi Ivan Sevčnikar iz Šaleka. Pošto so dobivali komunistični funkcionarji na naslov Ivana Viherja v Pesje. O pomembnosti partijske organizacije v Šaleški dolini priča tudi ocena Franceta Klopčiča, ki je dejal, da je bila »partijska organizacija v Pesju ena najbolj delovnih in sposobnih v partijski organizaciji Slovenije«. Sekretar partijskega okrožja Sever Lovro Kuhar pa je v prispevku, ki ga je napisal leta 1948, med drugim zapisal tudi tole: »Tudi v Velenju je takrat organizacija propadla. Ta organizacija je bila brez dvoma ena najboljših v okrožju Sever.«

Omeniti je potrebno tudi oceno nepodpisanega avtorja prispevka »Razvoj in borba delavskega razreda v Šaleški dolini«, ki je zapisal, da so se v dvajsetih letih komunisti v Šaleški dolini le težko uveljavljali, ker so vodilni med njimi iskali svoje koristi in da je njihovo zadržanje po aretaciji zelo slabo vplivalo na delavsko mladino. Vir te trditve so vsekakor avtorjevi osebni spomini.

Kljub različnim ocenam in pogledom na delovanje komunistov Šaleške doline v tem obdobju lahko zaključimo, da je bila velenjska partijska organizacija v drugi polovici dvajsetih let zelo pomembna. Komunistično gibanje je bilo sicer omejeno na ozek krog ljudi, v glavnem delavcev velenjskega premogovnika. Po razbitju ilegalne partijske organizacije v letu 1930 in po odsluženi kazni, se večina med njimi ni več udeleževala v komunističnem gibanju, čeprav so se nekateri med njimi že v začetku vstaje leta 1941 vključili v narodnoosvobodilno gibanje. Vse do leta 1934 v Šaleški dolini nato ni bilo organiziranega delovanja komunistov. Po tem letu pa se središče delavskega gibanja prenese iz Velenja oziroma Pesja v Šoštanj. (22)

Delovanje KPJ v letih 1931 do 1934 v Šaleški dolini

Po razbitju prve ilegalne partijske organizacije v Šaleški dolini, je delovanje komunistov za krajši čas zamrlo. Večina aretiranih in obsojenih komunistov se po prestani kazni ni več politično udeleževala, zato svoje ilegalne organizacije niso obnovili. Središče revolucionarnega dela se je počasi, a vztrajno selilo v Šoštanj, kjer je bil po letu 1934 zopet ustanovljen partijski komite za Šaleško dolino. V teh letih torej ne moremo govoriti o organiziranem delovanju komunistov med delavci Šaleške doline. V Šaleški dolini v tem obdobju ni bilo nobene stavke in tudi mezdno gibanje med velenjskimi premogarji je močno oslabelo. Razlog je predvsem v tem, da je premogovnik delal na robu rentabilnosti, potrošnja velenjskega premoga je močno padla, zato so premogarji delali le tri do štiri dni v tednu, mnogi pa so bili zaradi tega tudi odpuščeni z dela. Zaradi stalnega strahu za lastno eksistenco je revolucionarnost premogarjev močno padla.

V letih 1931 do 1932 sta delovala med kmeti in še zlasti med kmečko mladino Jože Lampret in Rudi Koren iz Šoštanja. Lampret je bil sicer bogoslovec, a je bil močno levo usmerjen. Že kot dijak je bil Lampret član socialnega krožka na celjski gimnaziji, kjer so prebirali klasike marksizma. Leta 1923 je poleg Jožeta Lekša organiziral tudi solidarnostno stavko v velenjskem premogovniku. Med študijem bogoslovja v Mariboru je bil prav tako član marksističnega krožka, ki so ga ustanovili mariborski bogoslovci. Skupaj s Korenom, ki je v kasnejših letih postal eden najvidnejših komunistov v dolini, sta delovala s pozicij krščanskega socializma, vendar močno levo usmerjeno. Proti koncu leta 1932 je to gibanje sicer zamrlo, a je kljub vsemu zapustilo nekaj oporišč za kasnejše delovanje komunistov, ko je bila njihova organizacija v Šaleški dolini obnovljena. (23)

Obnova KPJ v Šaleški dolini

V drugi polovici leta 1934 in v začetku leta 1935 je prišlo do obnove partijske organizacije v Šaleški dolini. Ob začetku ponovnega vzpona je postal središče revolucionarnega dela Šoštanj, ki je ostal najvažnejše središče naprednega gibanja v Šaleški dolini vse do začetka 2. svetovne vojne. Drugo središče je še naprej ostalo Pesje. Ponoven vzpon partijskega dela je tesno povezan z Martinom Mencejem, ki je leta 1934 nastopil službo v Šoštanju. Mencej, ki je bil po poklicu učitelj, se je moral zaradi svojega komunističnega prepričanja stalno seliti iz kraja v kraj. Leta 1933 je bil aretiran in je nekaj časa preživel v preiskovalnem zaporu okrožnega sodišča v Ljubljani. Poleg njega je bil v času obnove najbolj aktiven komunist Rudi Koren–Renko, ki je izšel iz vrst krščanskih socialistov. V Pesju je postal glavni organizator obnovljenega revolucionarnega gibanja Janko Ulrih, ki je bil zaposlen v velenjski termoelektrarni, kjer je bil tudi obratni delavski zaupnik. Konec leta 1934 in v začetku leta 1935 je bilo sprejetih v KPJ nekaj novih članov in v kratkem času sta bili v Šoštanju formirani dve partijski celici. V prvi, ki jo je vodil Rudi Koren, sta bila še delavec tovarne usnja Franc Skornšek in trgovec Tone Natek, kmalu pa se ji je pridružil še Viktor Pungartnik. V drugi so bili poleg Menceja še Mica Štravs, učiteljica na meščanski šoli v Šoštanju ter zidar Alojz Stropnik in njegova žena Marija Stropnik. Kmalu je bila formirana še tretja celica in sicer v Pesju, ki jo je vodil Edo Martinšek. Člana celice sta bila še Janko Ulrih in čevljarski pomočnik Pirnik. Leta 1935 je bilo tako v ilegalno delo partijske organizacije vključeno 11 članov.

Spomladi 1935 je bil ustanovljen partijski komite za Šaleško dolino. Sekretar okrožja je postal Martin Mencej, člani pa so bili Rudi Koren–Renko iz Šoštanja, Janko Ulrih iz Pesja, Edo Martinšek iz Prelog in Franc Skornšek iz Gaberk pri Šoštanju. Partijski komite si je za svojo nalogo zadal

predvsem okrepiti partijsko organizacijo z novimi člani in povečati njen vpliv med delavci. Pri pridobivanju novih članov je bil komite kar uspešen, ni pa mu uspelo v svoje vrste privabiti večjega števila delavcev tovarne usnja v Šoštanju in velenjskih premogarjev. Za to obdobje je značilno to, da ni bil član partijske organizacije nihče iz vrst velenjskih premogarjev. Kljub temu je dejavnost komunistov kmalu prišla do izraza tudi med delavci. Večjega vpliva jim ni uspelo dobiti predvsem zaradi hudega pritiska režima in delodajalcev. Uspelo pa jim je pridobiti večje število simpatizerjev in sodelavcev še zlasti med mladimi, ki so v letih pred drugo svetovno vojno postali najpomembnejši segment KPJ v Šaleški dolini. Oblasti so tako že leta 1938 ugotovile, da v Šoštanju in okolici, zlasti v času počitnic, mladi intelektualci intenzivno širijo komunistično propagando. Med mladimi so bili še zlasti aktivni študentje, ki so bili vključeni v skojevsko ali partijsko organizacijo v domačem kraju ali v kraju šolanja. Vsi so delovali v študentskih levičarskih organizacijah v Ljubljani in Zagrebu, kjer jih je največ tudi študiralo ter v domačem kraju. Med temi so bili študentje medicine Blaž Röck-Biba, Dušan Mravljak, Franc Polh, Janko Vrabič in Srečko Puc, študentka farmacije Olga Vrabič, dijak trgovske akademije Božo Mravljak ter študent tehnike Vladimir Jan. V naprednem gibanju Šaleške doline so se udeleževali še nekateri levičarski študentje kot Ivan Platzer, Vlado Weingerl in Jože Hainz. Zelo aktivni so bili tudi levičarski dijaki, med njimi je bil najvidnejši skojevec Karel Destovnik. V Šaleški dolini je zrasla močna organizacija Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ). Skojevec je bilo pred aprilom 1941 več kot članov KPS. Zlasti skojevci so širili revolucionarne ideje v raznih društvih in zanje pridobili veliko mladih. V Šoštanju je nastal levičarski mladinski aktiv, ki je združeval nad 50 mladincev in mladink. Med mladimi sta bila takrat zlasti aktivna komunista Drago Mlakar in Rudi Koren in kasneje tudi Blaž Röck-Biba, ki je deloval zlasti med levičarskimi dijaki. Potrebno je poudariti, da so imeli precej uspeha tudi med

vajenci in pomočniki, ki so delali pri številnih obrtnikih v Šoštanju. Med temi so bili zlasti aktivni Anton Kovač, Jože Novak in Vrhovnik. Sodelovali so pri vseh napisnih, trosilnih in podobnih akcijah, ki jih je pripravljala partijski mestni komite Šoštanj. (24)

Komunisti so delovali v številnih organizacijah in društvih, delovanje nekaterih pa so v celoti usmerjali. Še zlasti je bilo pomembno delovanje komunistov v okviru Vzajemnosti v Šoštanju in Pesju. Vzajemnosti so bile ustanovljene leta 1936, po razpustitvi Svobod julija 1935. V obeh Vzajemnostih je potekalo poleg kulturnega delovanja tudi politično izobraževanje, obe sta širili revolucionarne ideje in delo obeh so usmerjali in vodili komunisti. Vzajemnost v Šoštanju, ki je bila ustanovljena 26. maja 1936, je v kratkem času zbrala nad 100 članov. V njenem okviru so delovali pevski, dramski, tamburaški in izletniški odsek ter knjižnica. Njen predsednik je bil komunist Anton Natek. Že po nekaj mesecih delovanja je oblast šoštanjsko Vzajemnost 9. decembra 1936 razpustila. Del članov se je takoj vključil v delovanje delavsko pevskega društva Cankar, ki je že prej tesno sodelovalo s Svobodo in Vzajemnostjo. Vzajemnost, ki je bila v Pesju prav tako ustanovljena leta 1936, je vse do svoje smrti leta 1940 usmerjal in vodil komunist Janko Ulrih. Zadnji predsednik Vzajemnosti pa je bil Jože Urisek. Vzajemnost v Pesju je prav tako kot v Šoštanju imela tamburaški zbor, pevski zbor članov in mladinski pevski zbor ter svojo knjižnico. Prirejala je zabavne prireditve, igre in izlete, prirejala pa je tudi razne tečaje in gojila tudi športne dejavnosti. V okviru Vzajemnosti je delovala tudi ženska sekcija, ki je bila zelo aktivna. Janko Ulrih je ustanovil tudi pevski kvartet Sraka. Dvakrat na teden so bili v okviru Vzajemnosti študijski sestanki na katerih so proučevali marksistično oziroma partijsko literaturo. Kulturne in športne prireditve Vzajemnosti so služile tudi za povezovanje z revolucionarji iz bližnjih delavskih središč. Tako sta Mica Štravs in Martin Mencej odhajala predavat v Zabukovico in Guštanj. Že pred ustanovitvijo Vzajemnosti v

Pesju je tu delovalo glasbeno društvo Zarja, ki ga je oblast zaradi komunističnih tendenc razpustila. Pevovodja pevskega odseka Zarje je bil Janko Ulrih. V Šoštanju pa je delavsko glasbeno društvo Zarja delovalo že od leta 1925.

Komunisti v Šoštanju so vplivali tudi na delovanje drugih društev in organizacij. Komunisti so vplivali na delovanje šoštanjske podružnice Ciril–Metodijskega društva (CMD), ki je vključevalo predvsem domače izobražence. Od leta 1938 je bil njen predsednik dr. Jože Goričar. Komunisti so delovali tudi v okviru šoštanjske strelske družine in aerokluba Naša krila. Najmočnejše pozicije pa so si komunisti zagotovili v šoštanjskem sokolskem društvu, ki je bilo v Šoštanju zelo pomembno. V okviru Sokola je delovalo veliko število skojevcev in komunistov, ki so velik del članstva, zlasti mlajšega, uspeli pridobiti na svojo stran. V okviru teh društev so komunisti prirejali sestanke in s člani društev prebirali marksistično literaturo. Komunisti so se povezali tudi s člani Društva kmečkih fantov in deklet ter delovali celo v okviru krajeвне skupine Narodne odbrane. Na društva v Velenju pa komunisti niso imeli nobenega vpliva. (25)

Stavkovno gibanje v Šoštanju leta 1935

Obnovljena aktivnost komunistov je kmalu prišla do izraza tudi med delavci. Komunisti so bili namreč pobudniki dveh stavk v Šaleški dolini v letu 1935. Stavkali so delavci Woschnaggove tovarne usnja v Šoštanju in sezonski delavci, ki so bili zaposleni pri gradnji ceste Šoštanj – Šentvid – Črna. Glavni organizator stavke graditeljev ceste je bil komunist Drago Mlakar, dijak srednje tehnične šole, ki se je v počitnicah zaposlil pri gradnji banovinske ceste. Okoli 80 delavcev je avgusta 1935 nekaj dni stavkalo in doseglo, da je delodajalec ugodil njihovim zahtevam.

V Woschnaggovi tovarni usnja v Šoštanju se je mezdno gibanje pričelo že pred julijem 1935. Delavci, ki so delali v zares težavnih razmerah, so bili za svoje delo izredno slabo plačani. Delavci so zahtevali 15 % povišanje plač in 50 % povišanje mezd za nadurno delo ter sklenitev kolektivne pogodbe. Uprava je vse zahteve delavcev zavrnila, pristala ni niti na to, da bi obstoječe stanje priznala s kolektivno pogodbo. Sekretar komiteja KPS za Šaleško dolino Martin Mencej je pred stavko sestavil besedilo za letak, ki naj bi javnost pripravil na stavko. Letak, ki so ga natisnili v Ljubljani, je v Šoštanj prinesel brat Fedorja Kovačiča. Zaradi letakov, ki so jih takoj pričeli razpečevati po Šoštanju, je imel Martin Mencej nekaj težav z orožniki. Tudi lastnik tovarne Woschnagg je zaslutil, da za vsebino teh letakov stoji Martin Mencej. Želel se je z njim pogovoriti, a ga je Mencej zavrnil in na pogovor ni pristal. Woschnagg je pri banski upravi celo zahteval premestitev Menceja iz Šaleške doline.

Okoli 300 delavcev tovarne usnja, je 6. julija 1935 pričelo stavkati. Stavko je uprava tovarne hotela zadušiti s stavkokazi, a jim to ni uspelo. Stavkokazom je s hrano pomagal celo velenjski Nemec Herman Goll. Stavkajočim delavcem in njihovim družinam pa so pomagali okoliški kmetje in obrtniki, delavska in kmečka mladina, proti stavkokazom so nastopili dijaki in študentje. Kmetje iz okoliških vasi, so z vozovi vozili v Šoštanj hrano, kjer so celo uredili javno kuhinjo za stavkajoče in člane njihovih družin. Šoštanjski komunist Anton Natek, ki je bil lastnik manjše trgovine, je dal družinam stavkajočih zastonj na razpolago blago iz svoje trgovine, saj so bili le-ti brez vsakih finančnih sredstev. Ostali trgovci v Šoštanju pa so v znak solidarnosti s stavkajočimi za en dan zaprli vse trgovine. Ob tej stavki lahko z gotovostjo trdimo, da se je s stavkajočimi solidarizirala in jim tudi pomagala, večina prebivalcev Šaleške doline. Zanimiva so tudi poročila o stavki v slovenskih časnikih te dobe, ki stavko podpirajo ne glede na svoje politično prepričanje oziroma interese stranke, ki so jo zastopali.

Pogajanja med predstavniki delavcev in upravo podjetja so se pričela 9. julija 1935 na zahtevo banske uprave in se končala s kompromisom. Sporazum so podpisali predstavniki delavcev, podjetja, banske uprave, delavske zbornice ter okrajni načelnik. Uprava se je zavezala, da bo v času enega meseca uredila delovne pogoje in plače z delovno pogodbo ter da bo točno izvajala določila zakona o zaščiti delavcev, zlasti glede plačevanja nadurnega dela s 50 % povišanjem. Obvezala se je tudi, da bo spoštovala določbe o delavskih zaupnikih ter da bo upoštevala določila obrtnega zakona. Podjetje je obljubilo, da ne bo izvajalo represalij nad delavci ter da bo vse sprejelo nazaj na njihova delovna mesta. Na zborovanju ob koncu stavke so delavci sklenili, da bodo ponovno stavkali, če bo podjetje kakorkoli in kdajkoli kršilo obveznosti, ki jih je sprejelo. 11. julija 1935 so delavci prenehali stavkati in se vrnil na delo. Stavka se je tako končala z delnim uspehom za delavce.

Dne 22. februarja 1936 pa je uprava podjetja začasno ustavila obratovanje ter odpustila 300 delavcev. Uprava se je za ta korak odločila zaradi težav usnjarske industrije, predvsem pa se je hotela s tem ukrepom znebiti vseh revolucionarnih in zavednih delavcev. Ko je v začetku marca tovarna zopet pričela obratovati, ni bil od zavednih in revolucionarnih delavcev, nihče sprejet na delo. Tako so bili odpuščeni tudi vsi voditelji stavke, ki so bili Pirečnik Ivan, Koradej, Skornšek Franc in Gorjanc. Za sprejem na delo so morali usnjarji celo dobiti potrdilo šoštanjskega župnika Grila, ki je bil znan nasprotnik komunistov, o svoji politični neoporečnosti. V tovarni usnja so tudi razpustili strokovno organizacijo delavcev, namesto nje pa je bilo leta 1936 ustanovljeno podporno društvo Sloga. V tovarni je bil tako onemogočen vsak poskus organiziranja delavcev na napredni razredni osnovi in komunisti so izgubili svoje pozicije med delavci. Delavstvo se tako tudi ni uprlo s stavko kot so to sklenili julija 1935. Pač pa se je v letih pred 2. svetovno vojno med delavci tovarne usnja precej

uspešno širila hitlerjevska propaganda. Lastniki tovarne, ki so delavce izredno slabo plačevali, so jih pridobivali z raznimi drobtinicami, kot so prirejanje izletov, obdarovanji ob Božiču, itd. Stavka v tovarni usnja je bila hkrati tudi zadnja stavka delavcev v Šaleški dolini pred 2. svetovno vojno. (26)

Organiziranost komunistov Šaleške doline v letih pred 2. svetovno vojno

S stalnim večanjem članstva je rasel tudi pomen mestnega oziroma okrajnega komiteja KPS Šoštanj. V Šoštanju so se v teh letih zadrževali številni vidni funkcionarji KPS kot so Edvard Kardelj, Slavko Šlander in Miloš Zidanšek. Ko je leta 1938 obiskal Šoštanj Edvard Kardelj, je skupaj s člani mestnega komiteja obravnaval delo šaleške partijske organizacije. Slavko Šlander se je leta 1940 nekaj časa zdravil v Plešivcu pri kmetu Jožetu Maroltu. Mestni komite KPS Šoštanj je po odhodu Martina Menceja vodil Rudi Koren-Renko. Poleg njega so mestni komite sestavljali še Fedor Kovačič, Franc Skornšek, Janko Ulrih in Olga Vrabič. Pri komiteju so bile ustanovljene komisije za razne vrste aktivnosti. V vodstvu mladinske komisije je bil Blaž Röck, kmečko komisijo je vodil Rudi Koren, komisijo za delo med ženami pa Olga Vrabič. Šaleška partijska organizacija je imela dobro organizirano tudi sekcijo Ljudske pomoči, ki jo je vodil najprej Rudi Koren, kasneje pa Darinka Kovačič. Ta sekcija je bila še zlasti aktivna med letom 1939 in 1941, ko je zbirala pomoč za ilegalce ter internirane komuniste in skojevce. Decembra 1939 je zbirala pomoč tudi za stavgajoče rudarje v zasavskih revirjih. Komite je organiziral tudi svojo tehniko, ki je bila pri Vrabičevih in Mravljakovih v Šoštanju in kasneje pri Skornšku v Gaberkah.

Spomladi 1940 so bile po vseh celicah izvedene volitve sekretarjev. Tem volitvam je maja 1940 sledila mestna (okrajna) konferenca KPS Šoštanj. Priprave na konferenco, ki je bila v Gaberkah v nekem opuščenem mlinu, je vodil Slavko Šlander. Na konferenci so izvolili nov mestni komite, ki so ga sestavljali Olga Vrabič kot sekretar ter člani Fedor Kovačič, Franc Skornšek, Alojz Stropnik in Janko Vrabič. Na konferenci so bili izvoljeni tudi delegati za okrožno konferenco celjskega okrožja KPS. V okrožnem komiteju KPS Celje so bili iz Šaleške doline Janko Vrabič, ki je bil zadolžen za delo z mladino, Rudi Koren-Renko in Olga Vrabič, ki je bila na okrožni konferenci izvoljena za delegata za konferenco KPS, ki je bila na Vinjem nad Dolskim.

Ob odhodu Martina Menceja iz Šoštanja so bile v Šaleški dolini štiri partijske celice, pred aprilom 1941 pa je bilo v Šaleški dolini pet partijskih celic, ki so štele okrog petintrideset članov KPS. Primerjava članstva KPS v Šaleški dolini s celotnim članstvom KPS pokaže, da je bilo v Šaleški dolini v zadnjih letih stare Jugoslavije kar pomembno žarišče komunističnega gibanja. Zato je razumljivo, da je bilo jeseni 1940 na šaleškem območju posvetovanje KPS. Posvetovanje, ki so ga pomagali pripraviti tudi šaleški komunisti, je bilo na gospodarskem poslopju kmeta Franca Klavža v zaselku Tajna, središče za preskrbo delegatov s hrano pa je bilo pri Alojzu Stropniku v Lokovici. Posvetovanja so se udeležili delegati iz vse Slovenije. Poleg drugih vidnih komunistov sta na tem posvetovanju, ki ima vsekakor značaj konference, govorila tudi Boris Kidrič in Franc Leskošek. Leta 1939 ali 1940 je bila na Gori Oljki okrožna konferenca Zveze komunistične mladine Jugoslavije, pomemben skojevski zbor pa je bil tudi pri Sv. Jakobu leta 1939. Leta 1939 je bila na Gori Oljki tudi konferenca naprednih učiteljev Slovenije, ki jo je organiziral Martin Mencej. Na konferenci naj bi večino udeležencev tudi sprejeli v partijo, kar pa ni bilo mogoče zaradi odsotnosti Borisa Kidriča, ki se konference ni uspel udeležiti, Mencej sam pa te naloge ni mogel opraviti.

*Janko Vrabič, Olga
Vrabič in Karel Destov-
nik v Šoštanju*

Šaleška partijska organizacija je poslala tudi tri prostovoljce v Španijo. V Španijo sta se prebila Drago Mlakar in Božo Mravljak, Viktorju Pungartniku pa to ni uspelo. Božo Mravljak se je v Španiji zelo izkazal in je postal celo oficir španske republikanske armade. V bojih je bil tudi ranjen. Iz taborišča v Franciji se je vrnil v Šoštanj in se potem aktivno udeleževal v boju proti hitlerjanski peti koloni. Avgusta 1941 se je prebil iz Nemčije v Šaleško dolino tudi Drago Mlakar. V Španiji se je boril tudi Avgust Černe-Gustl delavec iz Velenja, ki pa je v Španijo prišel iz Belgije in ni bil povezan s predvojnimi revolucionarnimi gibanji v Šaleški dolini. Leta 1940 so šaleški komunisti nekaj časa uspešno skrivali ženo in otroka nekega italijanskega komuniste, člana kominterne. Nekaj časa sta bivala pri Klavžu v Tajni nato pa v Šoštanju pri Vrabičevih. Tudi ta naloga, ki jo je pokrajinski komite KPS zaupal šaleški partijski organizaciji, je dokaz njene trdnosti in uspešne organiziranosti.

Šaleška partijska organizacija, ki je nastala po letu 1934 je bila izredno trdna in dobro organizirana. Orožniki in policija so vztrajno zasledovali dejavnost komunistov, jo

poskušali preprečiti, a jim v partijsko organizacijo nikoli ni uspelo vdreti. Zlasti šoštanjski orožniki so pri levičarjih izvedli številne preiskave, našli nekaj obremenilnega gradiva, nekaj komunistov in skojevcev so tudi aretirali in prijavili sodišču, a razbita ni bila niti ena partijska celica. Izdajstva ni bilo in prav tako ne priznanj aretiranih komunistov pred preiskovalnimi organi.

Prvi je bil 21. oktobra 1936 aretiran Drago Mlakar in 17. marca 1937 pred sodiščem za zaščito države v Beogradu obsojen na osem mesecev strogega zapora. Kazen je odslužil v zaporu v Sremski Mitrovici. Konec novembra 1939 sta bila v Zagrebu aretirana medicince Blaž Röck in Dušan Mravljak. Uprava policije v Zagrebu ju je poslala orožniški postaji v Šoštanj, ker sta bila osumljena, da se ukvarjata s komunistično dejavnostjo. Po zaslišanju 1. decembra v Šoštanju so ju odpeljali v Slovenj Gradec. Po zaslišanjih na okrajnem sodišču sta bila oba izpuščena pod pogojem, da bo Röck stanoval v Šoštanju, Mravljak pa v Zagrebu. Röck, ki je bil obveščen, da je okrajno sodišče v Slovenj Gradcu zanj odredilo konfinacijo v Bileči, se je umaknil v ilegalo. Na seznamu tiralice, ki jo uprava Dravske banovine poslala 12. februarja 1940 okrožnim načelstvom in upravam policije, je bilo poleg imen vodilnih slovenskih komunistov, ki so bili v ilegali, tudi Röckovo. Ko se je Röck, 28. marca 1940 zadrževal pri Stropnikovih v Lokovici, sta dva šoštanjska orožnika hotela izvesti hišno preiskavo. Röck je skočil skozi okno in skušal pobegniti. Orožnika sta streljala ter ranila Röcka in ga aretirala. Dne 9. maja 1940 je okrožno sodišče v Celju obsodilo Blaža Röcka in Josipa Druškoviča, študenta iz Slovenj Gradca. Röck je bil obsojen na eno leto strogega zapora, vendar mu je 19. junija 1940 vrhovno sodišče kot kasacijsko sodišče v Ljubljani kazen znižalo za polovico. V zvezi s procesom proti Röcku in Druškoviču je dr. Dušan Kraigher napisal pismo sodnikom okrožnega sodišča v Celju. V pismu pravi, da sta bila oba obsojena nezakonito ter da bi moral na zatožno klop orožnik, ki je streljal na Röcka ter vsi tisti,

ki od orožnikov zahtevajo takšno nezakonito postopanje. Očital mu je tudi, da je z Röckom spraval v ječo zavednega slovenskega študenta, ki je skupaj z vso šoštanjsko zavedno mladino dosegel, da je mesto Šoštanj, nekdanje nemškutarsko gnezdo, odločno in mogočno manifestiralo svoj slovenski značaj v času, ko je nemški imperializem pripravljal pohod na vzhod in ko so nemški nemčurji pričeli dvigati glave ter izzivati, da bi dokazali nemški značaj Spodnje Štajerske. Po aretaciji Blaža Röcka so se po Šaleški dolini pojavili letaki, ki so vsebovali tudi trditev, da so nasilja, preganjanja in ubijanja najboljših ljudi dokaz slabosti režima, ki se že maje. Okrožno sodišče pa je vso to zavzetost za Röcka imelo kot dokaz njegovega komunističnega delovanja. Še konec leta 1940 so šaleški komunisti zbirali podpise za protest proti nasilju šoštanjskih orožnikov ob aretaciji Röcka in internaciji Rudija Korena. Orožniška postaja je prijavila Marijo Stropnik, da je pobirala podpise s pomočjo ponarejenega dovoljenja okrajnega načelstva. Dogodke ob aretaciji Röcka, ki so komuniste močno prizadeli, je šaleška partijska organizacija uporabila tudi v svoji propagandni dejavnosti.

Dne 31. decembra 1940 so orožniki ponovno izvedli preiskavo pri Stropnikovih v Lokovici ter na hlevskem podstrešju našli 214 rdečih zastavic ter dve brošuri s komunistično vsebino. V zvezi s preiskavo so zaradi širjenja komunistične propagande aretirali Franca Polha in Stropnikovo hčer Vekoslavo. Oba so sicer kmalu izpustili, a so bili njuni spisi poslani državnemu tožilstvu v Celju, ki je 25. marca 1941 poslalo obtožnico zoper Polha in Stropnikovo celjskemu okrožnemu sodišču. Do procesa pa zaradi začetka druge svetovne vojne ni prišlo. Dne 2. januarja 1941 je šoštanjska orožniška postaja ovadila pri okrajnem sodišču v Šoštanju Marijo Stropnik, ker je konec decembra 1940 agitirala za udeležbo na protidraginjskih demonstracijah. V začetku januarja 1941 je bil aretiran tudi Janko Vrabič iz Šoštanja, ki je bil nato obtožen komunistične dejavnosti. Iz zaporov v Mariboru je bil izpuščen 8. aprila, tik pred

prihodom Nemcev v Maribor. Vrabičeva aretacija pa ni bila v neposredni zvezi s kakim razkritjem partijske dejavnosti v Šaleški dolini. Aretacije in procesi proti komunistom so bili v tem obdobju torej redki, pač pa so oblasti v letu 1940 in v začetku leta 1941 več komunistov in skojevcev poslale v Bilečo, še več pa na orožne vaje v delavske enote v Ivanjico. V Bileči sta bila Rudi Koren in Blaž Röck. V Ivanjici pa je bil s skupino Šalečanov Karel Destovnik, ki pa je bil razmeroma kmalu odpuščen. V Ivanjici je bil od 28. januarja do 15. februarja. (27)

Pomembnejše akcije komunistov v obdobju pred fašističnim napadom na Jugoslavijo

Komunisti in levičarska mladina so organizirali več kulturnih prireditev z napredno vsebino. Večina teh prireditev je imela značaj protihitlerjevskih oziroma narodnoobrambnih akcij. V letu 1937 sta bila v Šoštanju dva »slovenska večera«. Na prvem, ki je bil 25. februarja je nastopilo delavsko pevsko društvo Cankar, na drugem, ki je bil oktobra, pa je bil poleg recitacij na sporedu tudi aktualni govor o Koroški. Dne 2. januarja 1938 je napredna mladina priredila v velenjskem rudarskem domu »koroški večer«. 29. maja 1938 je bil v Šoštanju literarni večer na katerem so nastopili znani slovenski literati Ivo Brnčič, Mile Klopčič, Miško Kranjec, Anton Ingolič in Ivan Potrč. Dejansko je bil organizator tega večera mestni komite Šoštanj. Po končani prireditvi so člani partije in njeni simpatizerji, zlasti mladinci, manifestirali svoje antifašistično razpoloženje tudi na ulici. Dne 16. septembra 1938 je bila v Šoštanju akademija ob 20. obletnici smrti Ivana Cankarja, ki so jo organizirali skojevci, čeprav je bila uradno to prireditev Društva jugoslovanskih akademikov iz Celja. Dogodki ob tej akademiji so močno odjeknili med šoštanjčani.

Že uvodni govor Blaža Röcka so prekinili orožniki, ki so hoteli uradno prijavljeno prireditev prepovedati. Zbrana publika pa je protestirala in akademija se je nadaljevala. Po zaključku programa je Röck ponovno stopil na oder, spregovoril o delovanju hitlerjevske pete kolone in pozval udeležence akademije na demonstracije proti hitlerjancem. Prisotni so nato krenili na demonstrativni pohod po šoštanjskih ulicah. Po nekaj dneh so orožniki pri sedmih skojevcih izvedli hišne preiskave, a niso našli ničesar obremenilnega. Drugih posledic ni bilo. Skojevci so v Šoštanju organizirali še več kulturnih prireditev, povečini pod okriljem Sokola. Prirejali so tudi gledališke predstave. Leta 1939 so sodelovali pri pripravi in izvedbi akademije ob 90. obletnici Prešernove smrti. Akademija je bila izvedena pod okriljem Sokola v sokolskem domu. Pozdravni govor je imel dr. Jože Goričar, po kulturnem programu pa je bil še en govor (verjetno Röckov), ki je bil naperjen proti hitlerjancem. Po tem govoru je publika stoje zapela »Hej, Slovani«. Močno je bila poudarjena narodnoobrambna vsebina tudi na literarnem večeru mladih literatov, najboljših sodelavcev mladinske revije »Slovenska mladina«, na kateri je nastopil tudi Miško Kranjec. Prireditev, ki je bila v sokolskem domu 30. avgusta 1939, so organizirali skojevci pod okriljem šoštanjske podružnice CMD. V imenu šoštanjske mladine je goste pozdravil Blaž Röck.

Boj proti hitlerjevski peti koloni je bil zlasti močan v letih 1938 in 1939. Ta boj oziroma narodnoobrambna aktivnost komunistov in skojevcev je povečala krog njihovih simpatizerjev, predvsem med izobraženci in v slovenskih malomeščanskih krogih. Ta dejavnost je bila najmočnejša v Šoštanju, kjer sta bila oba nasprotnika najmočnejša. V Šoštanju je zaradi protihitlerjanskih akcij naprednih sil prišlo do velike razgibanosti in tudi do znatne zaostritve. Ob proslavi 1. decembra 1938. leta, ko je prišlo v Šoštanju skoraj do spopada med nacionalisti in klerikalci, so skojevci pročelja hiš šoštanjskih Nemcev in nemčurjev popisali z gesli: »Dol z nemčurji!, Dol s fašizmom!«. »Živela

svoboda!«, »Živela demokracija!«. Orožniška postaja je storilce iskala, a pri tem ni imela uspeha. Skojevci in komunisti so ob Hitlerjevih rojstnih dnevih tudi uspešno preprečevali hitlerjanske akcije. Še zlasti so bili aktivni leta 1939, ko so demonstrantje, ki sta jih vodila Blaž Röck in Viktor Pungartnik, demonstrirali po vsem mestu in še zlasti pred hišami šoštanjskih Nemcev in pred Woschnaggovo tovarno. Dne 11. junija 1939 sta šoštanjsko združenje koroških borcev in šoštanjska podružnica CMD priredila koroški večer. Med govorniki je bil tudi dr. Maks Šnuderl. Blaž Röck je udeležence prireditve navdušil za protihitlerjansko demonstracijo. Demonstranti so po mestu peli različne pesmi in vzdikali različne parole, pred orožniško postajo pa so zapeli Internacionalo. V zvezi z narodnoobrambnimi akcijami so nastali v Šoštanju, Velenju in Pesju narodnoosvobodilni odbori. Božo Mravljak je v Šoštanju organiziral udarno mladinsko skupino za boj proti hitlerjancem. Poleg tega je potrebno omeniti še študentske in dijaške delovne narodnoobrambne tabore v Sloveniji, ki so se jih udeleževali tudi študentje in dijaki iz Šaleške doline. Med najaktivnejšimi udeleženci taborov je Blaž Röck, ki se je v letih 1935 do 1940 udeležil več taborov.

V letih pred napadom na Jugoslavijo so komunisti in skojevci ob 1. maju zažigali kresove in bakle ter obešali rdeče zastave. Na večer pred 1. majem 1939 je v bližini Šoštanja gorelo 13 kresov. Kres pri razvalinah Pustega gradu nad Šoštanjem je bil pripravljen tako, da je gorel v obliki srpa in kladiva. Ob 1. maju 1940 je komunist Tone Kovač obesil na visoko drevo blizu stavbe okrajnega sodišča rdečo zastavo, ki jo je sešila Hilda Novak. V revolucionarno manifestacijo se je razvil tudi pogreb enega najvidnejših komunistov Šaleške doline Janka Ulriha, ki je utonil pri reševanju utopljenca. Na pogreb, ki je bil 4. oktobra 1940 v Škalah, so prišle tudi delavske delegacije iz Šoštanja, Zabukovice, Štor, Hrastnika in Trbovelj. Delavci so prišli na pogreb s proletarskimi zastavami in z rdečimi venci. V

imenu komunistov se je od njega poslovil Rudi Koren. Izredno veliko število udeležencev pogreba je pričalo o veliki priljubljenosti Janka Ulriha. Njegova smrt je pomenila veliko izgubo za revolucionarno gibanje v Šaleški dolini.

Poleg tega so bili komunisti aktivni še na nekaterih drugih področjih. Pred zadnjimi skupščinskimi volitvami v stari Jugoslaviji so komunisti izvedli podpisno akcijo za volilno pravico žena. Zbrali so okoli 120 podpisov. Ženske so bile tudi zelo aktivne pri akciji za legalizacijo splava. Razvili so tudi živahno agitacijo za kandidata na opozicijski listi Simona Blatnika in njegovega namestnika Leopolda Kališnika. S to agitacijo pa, kot so pokazali rezultati volitev, niso dosegli večjega uspeha. Komunisti so agitirali za ljudskofrontovsko gibanje oziroma od septembra 1939 za Zvezo delovnega ljudstva Slovenije. Med podpisniki proglaša te Zveze so bili tudi trije Šalečani: Simon Blatnik, Leopold Kališnik in Franc Skornšek. Poleti 1940 so komunisti zbirali tudi podpise za Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Leta 1940 so komunisti organizirali tudi protidraginjske demonstracije v Šoštanju. (28)

Vse te akcije in dejavnosti komunistov v obdobju po obnovi partijske organizacije leta 1934, pričajo, da je bilo v Šaleški dolini eno izmed središč komunističnega gibanja v Sloveniji. Partijska organizacija v Šaleški dolini, ki je leta 1930 doživela hud udarec, se je uspela po letu 1934 ponovno organizirati. V obnovljenem komunističnem gibanju so imeli glavno vlogo mladi kadri, še zlasti so bili aktivni študentje in dijaki, ki so uspeli pritegniti precej delavske mladine. Večjega vpliva pa partiji ni uspelo razširiti med delavci in kmeti. Za mnoge člane partije in SKOJA v Šaleški dolini velja, da so izhajali iz dokaj premožnih in uglednih slovenskih družin in da je mnoge za delo v komunističnem gibanju navdušila predvsem njena protihitlerjevska in narodnoobrambna dejavnost. Partija ni imela veliko članov, imela pa je zato veliko simpatizerjev in sodelavcev, ki so izhajali iz različnih slojev prebivalstva Šaleške

doline. Velja tudi poudariti, da je bila šaleška partijska organizacija pred začetkom druge svetovne vojne trdna in disciplinirana ter da je z različnimi akcijami hitro in uspešno reagirala na širša in lokalna politična dogajanja. Predvsem pa je pomembno, da so iz vrst te organizacije izšli organizatorji vstaje v Šaleški dolini.

Opombe

1. 100 let Rudnika lignita Velenje, Velenje, junij 1975; Janko Orožen, Zgodovina premogovnika v Velenju, Celjski zbornik 1960, str. 257–279; Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem (dalje Rozman, Socialistično delavsko gibanje), Ljubljana 1979, str. 26.
2. Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 26; Viktor Kojc, 185 let Tovarne usnja Šoštanj 1788–1973, Šoštanj 1973; Jože Hudales, Šoštanjska kronika, Šoštanj mesto v Šaleški dolini, Šoštanj 1985.
3. Ivan Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem, Ljubljana 1968; 100 let Rudnika lignita Velenje, Velenje, junij 1975.
4. Trgovski in obrtniški kažipot po slovenskem Štajerskem, izdalo in založilo Občeslovensko obrtno društvo v Celju, leto 1905; Kažipot skozi Šoštanj, izdalo Olepševalno društvo Šoštanj, 1903; Franc Rozman, Socialistično gibanje na slovenskem Štajerskem do 1889, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik XIII, št. 1–2, Ljubljana 1973, str. 57.
5. Miroslav Stiplovšek, Razmah strokovnega–sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918–1922 (dalje Stiplovšek, Razmah strokovnega–sindikalnega gibanja), Ljubljana 1979, str. 18–22 in str. 31.
6. Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 109; Stiplovšek, Razmah strokovnega–sindikalnega gibanja, str. 34; Jože Šorn, Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848–1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, letnik VIII–IX, št. 1–2, Ljubljana 1968–1969, str. 98.
7. Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 107 ter 117–119; Franc Rozman, Socialna demokracija na slovenskem Štajerskem in problem nacionalne razdelitve, Zgodovinski časopis, leto 1986, št. 3, str. 291–296.
8. Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 175–177; Stiplovšek, Razmah strokovnega–sindikalnega gibanja, str. 169.
9. Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 110, 132, 168 in 194; Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, Celje 1974, str. 138–141; Rdeči prapor, 25. V. 1906, št. 21, str. 5.
10. Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 99 ter str. 239–271; Franc Rozman, Praznovanje prvega maja na slovenskem Štajerskem 1890–1914, Časopis za zgodovino in narodopisje, Letnik 48, Nova vrsta 13, Glazerjev zbornik, št. 1–2, Maribor 1977, str. 214–233.

11. *Fotografski dokumenti o boju komunistične partije Slovenije I, Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti komunistične partije na Slovenskem 1867–1914*, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Muzej ljudske revolucije v Ljubljani, Ljubljana 1964; Peter Ficko, *Rudarsko Velenje do ustanovitve stare Jugoslavije*, Kronika, leto XIX, št. 3, 1971, str. 163–168; Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, Celje 1974, str. 140; Oris kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867–1968, Ljubljana 1969.
12. Rozman, *Socialistično delavsko gibanje*, str. 204–205; Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, Celje 1974, str. 140; Celjski zbornik, 1968, str. 271.
13. *100 let Rudnika lignita Velenje*, Velenje, junij 1975.
14. Jože Šorn, *Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama*, Kronika, leto VII, št. 1, Ljubljana 1959, str. 12; Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini* (dalje Ževart, NOB v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 16–22).
15. Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 16–22; Viktor Kojc, *185 let Tovarne usnja Šoštanj 1788–1973*, Šoštanj 1973; Jože Hudales, *Šoštanjska kronika*, Šoštanj mesto v Šaleški dolini, Šoštanj 1985; Jože Hudales, *Velenjska kronika*, Krajevna skupnost Staro Velenje, Titovo Velenje, januar 1984.
16. Stiplovšek, *Razmah strokovnega–sindikalnega gibanja*, str. 130–135, 197–201, 221–232, 260, 271, 289; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 30; Melita Valte, *Državni rudnik Velenje (1918–1931), gospodarski razvoj in razvoj delavskega gibanja* (dalje Valte, *Državni rudnik Velenje*), diplomska naloga na Filozofski fakulteti v Ljubljani, Ljubljana 1987.
17. Stiplovšek, *Razmah strokovnega–sindikalnega gibanja*, str. 506 ter 513–514; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 27–28; Kronika škalske dekanije, dekan Ivan Rotner.
18. Stiplovšek, *Razmah strokovnega–sindikalnega gibanja*, str. 608–610; France Klopčič, *Velika razmejitev*, str. 178; ZA CK ZKS Ljubljana, fasc. 164; Miroslav Stiplovšek, *Stavkovni boji julija 1919 na mariborskem območju*, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 58, Nova vrsta 23, Maribor 1987, št. 2, str. 170; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 30–31.
19. Valte, *Državni rudnik Velenje*, str. 50–52.
20. Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 27–29; *Železničarska in splošna stavka aprila 1920*, str. 221–227. ZA CK ZKS, fasc. 164.
21. Valte, *Državni rudnik Velenje*, str. 52 ter 68; Stiplovšek, *Razmah strokovnega–sindikalnega gibanja*, str. 559, 570 ter 581; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 30.
22. Jože Lekš, *Nekaj podatkov in spominov iz partijskega dela v Velenju*, izjava z dne 22. novembra 1957; Jože Lekš, *Na rudniku po prvi svetovni vojni*; Člani biroja CK KPJ v Velenju, izjava Marije Stropnik; Stane Terčak, *Iz revolucionarnega partijskega dela velenjskih rudarjev*, Večer, Maribor, št. 52–57 iz marca 1972; Izjava Leopolda Kališnika z dne 21. novembra 1957; France Klopčič, *Partijska organizacija v Velenju*

v dvajsetih letih (1920–1930), januar 1962; Izjava Jožeta Polanca, sina Josipa Polanca, v Velenju septembra 1987; Valte, Državni rudnik Velenje, str. 95–96; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 31–37; Obtožnica državnega tožilca pri državnem sodišču za zaščito države proti Feliksu Deutschbauerju in ostalim obdolžencem z dne 17. januarja 1931, ACKZKS; Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, Ustanovitev in delo organizacije komunistov na Ravnah od 1920 do 1930, Koroški fužinar 1948; France Filipič, KPJ v Sloveniji v času 8. konference zagrebških komunistov (1927–1929), ZČ, L. 32, Ljubljana 1978, št. 3, str. 295–317.

23. Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 37; Hermina Glaser, Jože Lampret, napredni slovenski duhovnik in revolucionar, Velenje, 1981; Zapis izjave Martina Menceja z dne 7. marca 1984, Arhiv Muzeja Velenje; Martin Mencej, Vloga komunistične organizacije v družbenopolitičnem življenju v Šaleški dolini v zadnjem desetletju pred II. svetovno vojno, december 1958.

24. Zapis izjave Martina Menceja z dne 7. marca 1984, Arhiv Muzeja Velenje; Martin Mencej, Vloga komunistične organizacije v družbenopolitičnem življenju v Šaleški dolini v zadnjem desetletju pred II. svetovno vojno, december 1958; Zapis izjave Olge Vrabič, marec 1985, Arhiv Muzeja Velenje; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 37–38 ter str. 42–43.

25. Zapis izjave Fedorja in Darinke Kovačič, Ljubljana 1985, Arhiv Muzeja Velenje; Zapis izjave Martina Menceja z dne 7. marca 1984, Arhiv Muzeja Velenje; Martin Mencej, Vloga komunistične organizacije v družbenopolitičnem življenju v Šaleški dolini v zadnjem desetletju pred II. svetovno vojno, december 1958; Izjava Jožeta Vrabiča, Arhiv Muzeja Velenje; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 40–42.

26. Delavska politika, št. 54, 1935; Jutro, Ljubljana, št. 135, 9. julij 1935 in št. 158, 12. julij 1935; Slovenec, št. 154, 9. julij 1935, št. 157, 12. julij 1935; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 38–40; Zapis izjave Olge Vrabič, Velenje marec 1985, Arhiv Muzeja Velenje; Zapis izjave Martina Menceja z dne 7. marca 1984, Arhiv Muzeja Velenje; Martin Mencej, Vloga komunistične organizacije v družbenopolitičnem življenju v Šaleški dolini v zadnjem desetletju pred II. svetovno vojno, december 1958.

27. Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 42–46 ter 52–56; Zapis izjave Fedorja in Darinke Kovačič, Ljubljana, marec 1985, Arhiv Muzeja Velenje; Zapis izjave Olge Vrabič, Velenje, marec 1985, Arhiv Muzeja Velenje; Zapis izjave Martina Menceja z dne 7. marca 1985, Arhiv Muzeja Velenje; Martin Mencej, vloga komunistične organizacije v družbenopolitičnem življenju v Šaleški dolini v zadnjem desetletju pred II. svetovno vojno, december 1985; Izjava Marije Stropnik o aretaciji Blaža Röcka, Arhiv Muzeja Velenje.

28. Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori v Sloveniji 1935 – 1940, Maribor 1987, str. 20, 47, 52, 53, 56, 59, 60–62, 64, 65, 460, 462, 463, 489 in 491; Ževart, NOB v Šaleški dolini, str. 47–52.

Seznam uporabljenih kratic:

- CDSSJ – Centralni delavski sindikalni svet Jugoslavije*
- CMD – Ciril–Metodijsko društvo*
- DKRB – Delavsko – kmečki republikanski blik*
- GRSJ – Glavna delavska zveza Jugoslavije*
- JSDS – Jugoslovanska socialdemokratska stranka*
- JSZ – Jugoslovanska strokovna zveza*
- KPJ – Komunistična partija Jugoslavije*
- NDSJ – Neodvisna delavska stranka Jugoslavije*
- SDIPOD – Splošno delavsko izobraževalno, pravovarstveno in podporno društvo*
- SK – Strokovna komisija za Slovenijo*
- SKOJ – Savez komunistične omladine Jugoslavije (Zveza komunistične mladine Jugoslavije)*
- SZR – Strokovna zveza rudarjev*
- TPD – Trboveljska premogokopna družba*
- USR – Unija slovenskih rudarjev*
- ZNSOS – Zveza neodvisnih strokovnih organizacij za Slovenijo*
- ZRDJ – Zveza rudarskih delavcev Jugoslavije*
- ZRDS – Zveza rudarskih delavcev Slovenije*
- ZRJ – Zveza rudarjev Jugoslavije*
- ZZD – Zveza delavskih društev*